

«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТІ

Б.М. ДЕМЕУОВА

ТУРИЗМОЛОГИЯ НЕГІЗДЕРІ

Оқу-әдістемелік құрал

**Алматы
2020**

ӘОЖ 379.85

КБЖ 75.81

Д30

Баспаға «Тұран» университетінің Ғылыми кеңесі ұсынған
(09.04.2020 ж. № 11 хаттама)

Демеуова Б.М.

Д30 Туризмология негіздері: Оқу-әдістемелік құрал/ Б.М.
Демеуова – Алматы: «Тұран» Университеті, 2020. – 67 б.

© Демеуова Б.М., 2020

© «Тұран» Университеті, 2020

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
1-тақырып. Демалыс, рекреация, туризм ұғымдарының арақатынасы. рекреацияның негізгі функциялары.	6
2-тақырып. Рекреациялық қажеттіліктер. Рекреациялық іс-әрекет, оның ерекшеліктері. Туризмдегі рекреациялық жобалау.	10
3-тақырып. Территориялық-рекреациялық жүйе-рекреациялық географияның дамуының негізі. рекреациялық жүйелерді оқудағы ғылымдардың өзара әсерлері.	15
4-тақырып. Территориялық рекреациялық жүйенің өзара байланыстары... ..	18
5-тақырып. Рекреациялық география мен туризм географиясының қатынасы туралы түсінік.	22
6-тақырып. Туризм географиясында қолданатын негізгі түсініктер мен атау сөздер.	24
7-тақырып. Туризм географиясының зерттеу облысы	28
8-тақырып. Туризм тарихын географиялық тұрғыдан оқу.	29
9-тақырып. Туризмнің классификациясы	33
10-тақырып. Рекреациялық сыйымдылық туралы түсінік	37
11-тақырып. Туризм және экология	39
12-тақырып. Туризм экономикасының туралы түсінік	42
13-тақырып. Туризмнің экономика сферасына әсері.	45
14-тақырып. Туристік сұраныстын географиялық ерекшеліктері мен маңызы	49
15-тақырып. Халықаралық туризм – сыртқы экономикалық байланыстар формасы ретінде	56
16-тақырып. Қазіргі туризмнің классификациясы	60
ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР	66

КІРІСПЕ

Туризм өзінің масштабтарымен, көпшілігімен, халықаралық және әлеуметтік сипатымен қоғам өмірінің әлеуметтік және экономикалық жағдайларына әсер етеді, ол ғылымның зор көңілін аударып, маңызды қоғамдық-экономикалық құбылысқа айналып, тереңдеп бара жатыр. Туристік демалысты қайда және қалай ұйымдастыру, саяхаттарға көңілді қалай аударту, туризмде қызықты және пайдалы не бар, ол құбылыс қай экономикалық, әлеуметтік және табиғи себептерге байланысты, адам мінез-құлқының қай мотивтері адамдарға бос уақытын өткізудің осы формасын таңдатады, ол құбылыстың ел шаруашылығы мен оның бөлек аймақтарының шаруашылығына әсері қандай – осы мәселелерді бүгін туризмология ғылымы зерттеп отыр.

Сонымен қатар, келесі жағдайды ескеру қажет. Туризмнің шаруашылық саласы ретінде дамуы мемлекеттердің тұрақты даму стратегиясымен тығыз ұласады. Әлеуметтік- экономикалық дамудың катализаторы болып табылатын мақсатта тиімді пайдаланудың негізінде адамдар өмірінің жоғары деңгейін қамтамасыз ете алады. Қазіргі шақта туризмде ғалымдандыру процесі жүріп жатыр, оған Қазақстан да еніп отыр.

Сондықтан туризм кешені әлеуметтік-экономикалық және кеңістіктік құбылыс ретінде пәнаралық зерттеулер объектісіне айналды. Қазіргі таңда туризмология қалыптасуы жүріп жатыр деуге болады, оның дамуына экономика, әлеуметтану, құқықтану, медицина, сәулет өнері, көптеген басқа табиғи, гуманитарлық және техникалық ғылымдар да өз үлесін қосып отыр. Бірақ ол пәндердің әрқайсысы туризмді өз тұрғысынан зерттейді. Сондықтан туризмологияның дамуы – монопәндік көзқарастардан туризм туралы жүйені білімге апаратын жол.

Туризмологияны туризм туралы ілім деп айтуға болады, өйткені ол туризмді біртұтас жүйе ретінде бейнелеп, зерттеп отырады. Рекреациялық географиямен қатар туризм географиясының мәселелерін шешеіп, туризмология туризмнің теориялық негіздерін құрайды.

Туризм әлемнің көптеген елдерінің баса көңіл аударарлық шаруашылық салаларының бірі болып отыр. Ол әлеуметтік – экономикалық дамудың катализаторы бола отырып, негізгі шаруашылық секторларына (көлік, байланыс, ауыл шаруашылық, құрылыс және т.б.) үлкен әсерін тигізеді

Мамандардың болжауы бойынша, XXI ғасыр туризм ғасыры болмақ Қазақстанда туризм нарқының дамуымен жаңаша ойлап, жаңа істер атқаратын мамандарға қажеттілік өсті. Біздің елімізде туризмді дұрыс жоспарлап дамыту үшін туризмнің теориялық негіздерін білу өте қажет. Тиынақты білімі бар мамандар туризм әлімінде дұрыс бағыт ұстау мүмкіндігіне ие бола алады. Төрт тараудан тұратын бұл оқу құралы келешек мамандарға жол сілтер басылымдардың бірі болып саналады.

Бірінші тарау туризм географиясы мен рекреациялық географияның теориялық-әдістемелік аспектілерін қамтиды. Екінші тарауда туристік аудандардың қалыптасуының алғышарттары қарастырылады. Бұнда туристік-рекреациялық ресурстары, Рекреациялық сыйымдылық түсініктері толық берілген. Жұмыста территорияға рекреациялық баға берілген, сондай-ақ туризм мен экологияның өзара әсерлеріне байланысты мәселелер көтерілген. Үшінші тарау туризм экономикасының, туристік нарықтың негіздерін, сонымен қатар, қазіргі туристік сұраныстың географиясын, туризмнің жаңа ақпараттық технологиясын да қамтиды.

Халықаралық туризмнің жалпы бағыттары төртінші тарауда жақсы көрсетілген. Дүниежүзілік халықаралық туризмнің даму деңгейінің соңғы статистикалық мәліметтері толық берілген. Халықаралық туризм сыртқы экономикалық байланыстардың бір түрі ретінде қаралып, оның дамуына динамикалық талдау жасалынған.

Әрбір тараудың соңында студенттерге өз бетінше дайындалу үшін бақылау сұрақтары берілген.

Бұл оқу құралының негізгі ретінде Қазақстандағы жаңа бағыттағы қоғамдық географияның негізін қалаушы, туризм географиясының теорияларының алғашқы авторы география ғылымдарының докторы, профессор С.Р. Нрдәулетовтың ғылыми жұмыстары алынды. Сонымен қатар басқа да ірі ғалымдардың (А.Ю. Александрова, В.А. Квартальнов, В.Г. Гуляев, В.С. Преображенский, И.Т. Твердохлебов, Н.С. Мироненко және т.б.) еңбектері де оқу құралының негізіне жатты.

Мемлекеттік тілде жазылған бұл еңбек алдымен жоғары оқу орындарындағы географиялық факультетінің студенттеріне, магистранттар мен докторанттарға, туризм саласы қызметкерлеріне пайдалы болады.

1-тақырып. Демалыс, рекреация, туризм ұғымдарының арақатынасы. рекреацияның негізгі функциялары.

Рекреациялық географияның негізгі ұғымдары болып бос уақыт, демалыс, рекреация және туризм саналады. «бос уақыт»- рекреациялық процестің дамуының керекті шарты. Бос уақытты жұмыстан тыс уақытпен шатастырмау керек. Жұмыстан тыс уақыт бір-бірінен өзінің мәні жағынан ерекшеленетін төрт топтан тұрады: 1) үйден жұмыс орнына дейін бару және қайтуға арналған уақыт; 2) күнделікті қажеттілікті өтеуге арналған уақыт (ұйқы, тамақтану, жеке тазалық); 3) үй шаруашылығына және тұрмыстық қажеттілікті өтеуге арналған уақыт; 4) бос уақыт- демалуға, физикалық және ақыл-ойды дамытуға арналған уақыт.

Сонымен, жұмыстан тыс уақыт екіге бөлінеді: міндетті түрде және басқа іс-әрекеттерден бос уақытқа. Бос уақыт адамның физикалық және рухани күш-қуатын қалпына келтіріп, дамытуға жұмсалады. Бос уақыт, басқаша айтқанда, белсенді іс-әрекетке кетеді. Осылай десек те, бос уақыт демалуға арналған деп айтамыз. «Белсенді іс-әрекет» пен «демалыс» ұғымдары, бір-біріне сәйкес келмейтін секілді көрінуі мүмкін. Бірақ физиологтардың зерттеулері бойынша, жақсы демалыс-адамның іс-әрекетінің түрінің алмасып тұруы екендігін көрсетеді.

Бос уақыттың негізгі екі функциясы бар: 1) адамның күшін қалпына келтіру функциясы; 2) физикалық және рухани даму функциясы. Қалпына келтіру функциясына тамақтану, ұйқы, қозғалыс жатады. Даму функциясына жататындар: сауықтыру, танымдық, қатынасу.

Пайдалану сипатына қарай бос уақыт күнделікті, апталық және жыл сайынғы болып бөлінеді. Күнделікті бос уақытты пайдалану күнделікті үй жұмысы және қала тұрмысымен байланысты. Апталық рекреация демалыс күндерінде, қала сыртындағы зонада жүзеге асады (жергілікті рекреация). Жыл сайынғы рекреация демалыс немесе каникул кездерінде болады.

Демалыс адамның жұмыс істеу қабілетін толықтырады, жүйке жүйесіне және психологиясына тиетін қысымды бәсеңдетеді, ал ауыр жұмыспен айналысатындар үшін физикалық қысым азаяды. Н.С. Мироненко мен И.Т. Твердохлебовтың айтуынша (1981), демалыс-бұл күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталмаған қандай да бір болмасын адамның іс-әрекеті. Демалыс кезіндегі адамның іс-әрекеттерін мынадай классификацияға бөлуге болады [1]:

- белгілі бір физикалық ауырлықпен байланысты іс-әрекет (серуендеу, спортпен шұғылдану);
- әуесқой шұғылдану – аңшылық, балық аулау, саңырауқұлақ пен жеміс-жидек жинау және т.б;

- өнер әлеміне бейімделу (театрға, концертке, мұражайларға сапар шегу), өнер саласындағы шығармашылық (көркем өнер, ағашты зерделеу, және т.б)

- интеллектуалдық іс-әрекеттер (көркем әдебиет, газет, журналдарды оқу, теледидарды көру);

- еркін тақырыпта әңгімелесу, сұхбаттасу, өз таңдауына байланысты сөз табысу;

- белсенді (ойнау, билеу) немесе пассивті түрде көңіл көтеріп, сергу;

- көңіл көтеру үшін саяхат жасау.

Демалыс деген түсінікпен қатар, географиялық, социология мен қала құрылысының ғылыми жұмыстарында рекреация, рекреациялық іс-әрекет, рекреациялық процестер деген түсініктер де жиі қолданылады. Ол тегін емес. еңбектің сипаты, бос уақытты пайдаланудың түрі мен құрылымы мүлдем өзгерген шақта, жақсы демалыс – тынығып жату болудан қалып, физиологтар көрсеткендей, ол-адамның іс-әрекет түрінің ауысып тұруы болып өзгерді. Шынында да, ол көбінесе бос уақытта сауықтыруға, түсініп білуге, спорттық және мәдени көңіл көтеруге пайдаланып тұру үшін қолданылады. мысалы, санаторияда, демалыс үйлерінде, пансионаттар мен демалыс базаларында болған кезде жиі қала сыртына қыдырып, жорыққа, экскурсия мен саяхаттарға шығып тұру жөн.

Рекреация арқыл ғана адамның бос уақытындағы іс-әрекетінің мәнін түсіуге болады. рекреация дегеніміз этиологиялық мәндердің жинағы: *recreatio* (латынша) – қайта қалпына келу, *recreation* (французша) – демалыс, көңіл көтеру, іс-әрекеттің өзгеруі.

Рекреация – бұл халықтың тұрақты жерінен тыс жердегі арнайы мамандандырылған территориядағы тәуліктік, апталық және жылдық өмір циклдеріндегі, адамның бос уақытын пайдалану кезіндегі іске асатын сауықтыру, танымдық, спорттық және мәдени-көңіл көтеру үшін қатанастар мен құбылыстар жиынтығы («Н.С.мироненко, И.Т.Твердохлебов, 1981).

Ұзақтығы жағынан рекреация қысқа және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. Қысқа мерзімді рекреацияда демалушы өзінің тұрақты жеріне түнеуге келеді, ал ұзақ мерзімдісі кезінде адамдар өзінің тұрақты жерінен тыс жерде түнейді. Қысқа мерзімді рекреация территорияның табиғи зоналарымен (көлікпен немесе бір-екі сағаттық қашықтыққа жаяу жүріспен) шектелсе, ал ұзақ мерзімді рекреация тек қана территориямен шектелмейді, функционалдық зонадан басталып, ғаламдық масштабқа дейін қамтылады. Ұзақ мерзімді рекреация өзінің мәні жағынан туризм сияқты терең ұғыммен сәйкес келеді.

Туризм – (француз сөзі *tourism* – серуендеу, саяхат мағынасына келеді) – бос уақытты тұрақты жерінен тыс жерлерде өткізудің бір түрі. рекреацияға немесе демалысқа қарағанда, туризм деген өте қысқа түсінік. Қазіргі ғылыми әдебиеттер бойынша «туризм» – бұл адамдардың тұрғылықты жерінен тыс жерге саяхаттау және тұрақтау барысында пайда болатын қатынастар мен

құбылыстар жиынтығы. Әрине, егер де бұл тұрақтау ұзақ уақыттық қоныстану немесе ақша табу мақсатымен уақытша қоныстануға айналып кетпесе. Сонымен, туризм деген түсінік, ол тұрақты жерінен тыс жерде 24 сағат немесе онан артық уақыт ішінде болатын рекреацияның барлық түрі [2]. Жоғарыда айтылғаннан мынадай қорытынды жасауға болады. «демалушы» және «рекреант» деген өте кең түсінік, ал «турист» соның бір бөлігі-қысқа түсінік. Бос уақыттарында үйінде демалып жатқандар демалушыларға жатса, ал рекреанттарға бос уақытын тұрақты жерден тыс жерлерде өткізушілер жатады. Соңғы айтылғанға түнеуге қалмайтын келушілер де жатады. Ондай рекреанттарды (экскурсанттар) деп атайды, ал (экскурсия) өз кезегінде –(латынша)-жол жүру, серуендеу, көрікті көз тартарлық объектілерді аралап көру деген сөз (мәдени ескерткіштер, мұражайлар, мекемелер және т.б.). Н.С. Мироненко мен И.Т. Твердохлебовтың айтуынша «экскурсия-бұл танымдық, ғылыми, спорттық немесе ойын-сауықтық мақсатты көздейтін, 24 сағаттан аспайтын және түнеуге тоқтамай саяхаттау немесе серуендеу» [3]. «Туризм» және «экскурсия» деген түсініктер өзара өте тығыз байланысты. Экскурсия барлық маршруттарда туристтерге көрсетілетін қызмет. Автобус, поезд немесе кемемен саяхат жасағанда, әрбір аялдамасында туристтерді экскурсоводтар күтіп тұрады. Олар туристтерге қызықты жерлер туралы толық мәлімет береді, олай болмаған жағдайда саяхат өзінің мәнін жоғалтар еді. Экскурсиялардың тақырыптары қызықты, мазмұнды және әр түрлі болып келеді.

Егер де, жоғарыда айтылғандардың барлығына қорытынды жасасақ, мынаны аңғаруға болады: адамның бос уақытындағы іс-әрекеттерінің барлығы да «демалыс» деген кең түсінікке жатады, ал қалғандарының барлығы соған кіреді. Демалысқа адамның үйде де, тыста да айналысатын барлық рекреациялық іс-әрекеттері кіреді. Төменгі сатыға «рекреация» немесе үйден тыс жердегі демалысты қосуға болады. Оған «туризм» де «экскурсия» да кіреді. Рекреация туризмнен кеңірек түсінік, өйткені оған экскурсия, сая бақтағы демалыс және басқа да рекреация түрлері енеді. Ал туризм дегеніміз, демалыс пен рекреацияға қарағанда, өте қысқа түсінік.

Рекреацияның негізгі функциялары.

Саяхатшылар жолға шыққан кезде алдарына әр түрлі мақсаттар қояды. Рекреация мен туризм негізгі мақсатына қарай үш функцияға бөлінеді- танымдық, спорттық-сауықтыру және емдік [3]. Сонымен қатар, танымдық функциясына барлығы да зор мән береді.

Танымдық функциясы туристтердің табиғатты, мәдени-тарихи орындарды, этнографиялық шаруашылық және басқа да ауданның көңію қоятын, көз тартарлық көрікті орындарын білуге тырысуынан тұрады.

Табиғи-климаттық көрікті орындармен жағдайларға қолайлы климаттық жағдай, желсіз ашық күндер, орман тау, теңіз, көл, өзендер және т.б. жатады.

Мәдени-тарихи орындар-сәулетті ескерткіштер, мұражай, көркем галереялар, театр және т.б. объектілердің жиынтығы. Оларға туристерді ынтқыратын этнографиялық жақтары-әдет-ғұрып, киімдер, фольклор және басқа да халық шығармашылықтары-жатады. Шаруашылық жағынан ең көрнектісі-шаруашылықты жүргізудің өзінше бір түрі немесе аудандар бойынша оның жоғары көрсеткіштері.

Туризм арқылы сауықтыру – адамның өндірісте, физикалық және психологиялық шаршауын басудың бірден-бір жолы болып саналады. Туризмнің бұл функциясының әлеуметтік-экономикалық түпкі мәні өте жоғары, себебі ол миллиондаған адамдардың денсаулығын шынықтыруға бағытталған, олай болса, ол адамның еңбек қабілетін көтереді.

Туристік жорықтарда адамда өзінше бір психо-физиологиялық қасиеттер және пайдалы біліктіліктер қалыптасады. Туризмнің ондай қасиетінің практикалық маңызы зор. Туризм ұйымшылыққа, бір-біріне өзара көмек көрсетуге, алған мақсатты орындауға тәрбиелейді.

Қазір рекреация іс-әрекеттің таңдаулы түріне жатады, ол адамның күнделікті дұрыс өмір сүру жағдайына айналып отыр. Қоғамдық көзқарас жағынан оның негізгі мақсаты-қоғамның әрбір мүшесінің физикалық және психологиялық күш-қуатын қалпына келтіру, оның рухани дүниесін жан-жақты дамыту. Рекреация дегеніміз дамыған қоғамның айрылмас бір бөлігі, қазіргі өмір салтының элементтері.

Рекреацияның функциясы бес негізгі топқа бөлінеді:

- медико-биологиялық;
- мәдени-әлеуметтік;
- экономикалық;
- саяси;
- экологиялық.

Медико-биологиялық функциясы санаторлы-курорттық ем мен сауықтырудан тұрады. туризм арқылы сауықтыру-адамның өндірістегі немесе өндірістен тыс уақыттағы психологиялық шаршауын басудың бірден-бір жолы болып отыр.

Мәдени-әлеуметтік функциясы-бұл рекреацияның ең басты жетекші функциясы. Мәдени талғам-бұл қоршаған ортаны, дүниені біліп-түсіну. Туризм еліміздегі ғана емес, бүкіл әлемдегі табиғаттың тарихи-мәдени және әлеуметтік байлықтарымен адамның рухани түрде танысуына үлкен мүмкіндіктер туғызады.

Рекреацияның экономикалық функциясының ішіндегі бастысы-жұмысшы күшін қалпына келтіру. рекреацияның арқасында адамның еңбекке деген құштарлығы және ұзақ жұмыс істеу қабілеті артады.

Тауар ақша қатынасында рекреация басқа да экономикалық функциялар атқарады.мысалы:

- 1) елдің белгілі бір бөлігінің шаруашылық құрылымының жедел дамыту;
- 2) еңбексферасын ұлғайту,яғни рекеациялық қызмет көрсету арқылы халықты жұмыспен қамтамасыз ету;
- 3) рекреациялық аудандардың пайдасын көздеп,халықтың ақша кірісі мен шығын балансының құрылымына үлкен әсерін тигізеді;
- 4) шетелдік валютаның алудың көзі болатын шетелдік туризмді көтеру.

Туризм халықаралық байланысты күшейтеді,адамдарды бір-бірімен жақындатады.

Туризмнің экологиялық функциясы халықтың денсаулығын сақтау мен жақсартуға байланысты.Демалыспен туризм халықтың денсаулығы мен сапасына әсерін тигізетін қоршаған табиғи ортаны қорғау және оны қалпына келтіру үшін өте қажет.рекреациялық сұраныстың арқасында курорттар,демалыс зоналары және туризм желілері ұйымдастырылып,туризм жүйесі реттелінеді.

Басқа жағынан қарасақ туризмнің жылдам дамуы,курорттық-туристік аудандарда туристердің тым көп шоғырлануы рекреациялық табиғаттв оңтайлы пайдалануды және табиғи кешендерге түсітін салмақты реттеуді керек етеді.туристердің табиғатты пайдалануы табиғатты қорғаудың түрлерін дамытады.

2-тақырып. Рекеациялық қажеттіліктер. Рекреациялық іс-әрекет,оның ерекшеліктері. Туризмдегі рекреациялық жобалау.

Бүтін бір адамның қажеттілігі сияқты рекеациялық қажеттілік-бір тарихи туынды және ол өзгеріп тұрады.Оларды қанағаттандыру-өндіру,айырбастау және тарату жағдайына тәуелді.

Рекреациялық қажеттілік адамның өмір сүру іс-әрекеті кезіндегі жоғалтатын физикалық және рухани күшін,денсаулығын және еңбекке жарамдылығын қалпына келтіру үшінқажет.Рекеациялық қажеттілік-қоғамдық,топтық және жеке-дара болады[1]

Рекреациялық география облысында көптеген зерттеушілердің айтуынша територлық іс-әрекеттің ұйымдастырылуын қоғамдық,топтық және жеке рекреациялық сұраныстарды анықтайды дейді.

Қоғамдық рекреациялық қажеттілік-қоғамның барлық мүшелерінің денсаулығын және еңбеккежа рамдылығын,физикалық және рухани күшін қалпына келтіруін анықтайтын қажеттілік. Бұл бастысы және жетекшісі.Олар рекреациялық шаруашылығына,территориялық ұйымдастырудың түрлеріне әсер етеді.

Топтық рекреациялық қажеттілік – белгілі бір топтың әлеуметтік-демографиялық, кәсіптік немесе белгілі бір жастағы топтың қажеттілігін, мәнін анықтайды. Рекреациялық қызметтердің бір тұтынушы тобы-жанұя болады. Олар ем, сауықтыру және тануды, қызмет көрсетуді кең түрде қажет етеді.

Жеке – дара рекреациялық қажеттілік – ол әр түрлі адамдар мүддесіне арналған рекреациялық қызмет. Қоғамдық, топтық және жеке-дара рекреациялық қажеттілік диалектикалық өзара байланыста болады.

Рекреациялық қажеттіліктің қалыптасуына факторлар кешені әсер етеді [3].

1. Әлеуметтік-экономикалық факторлар: өндіріс күшінің даму деңгейі; тұтынушылық игіліктің өндіру деңгейі (оның ішінде-қызмет атқару); туризм мен демалыс сферасының даму деңгейі; халықтың нақты ақша кірісі: Қызмет пен заттардың жеке бағалары (оның ішінде-рекреациялық); жол көліктері мен көлік инфрақұрылымының даму деңгейі; ұзақ мерзімді демалыс; рекреациялық аудандар мен сапар желісі туралы жарнама және мәлімет орнату; халықтың әлеуметтік және кәсіптік құрамы; мәдени өмір деңгейі; халықтың көшіп-қонуы; ұлттық дәстүр.

2. Демографиялық факторлар: қала мен ауыл халқының қатынасы (өсу дәрежесі); халықтың жыныстық құрылымы; отбасының құрамы мен мөлшері; орналасуының ерекшеліктері.

3. Әлеуметтік – психологиялық факторлар: іскерлік және мәдени байланыстар тығыздығы, мәдени өмірдің түрі; сәннің әсері; жеке тұлғаның бағалық бағыты.

4. Медико-биологиялық факторлар: халықтың денсаулық жағдайы.

5. Табиғи факторлар: адамдар тұратын табиғи зона; тау мен теңіз жағдайына қарай географиялық ерекшелік.

Экономикалық жағынан рекреациялық қажеттілікке баға бергенде, қоғамның мүмкіншілігін, рекреациялық қажеттілікті өтеуге жіберетін қаржысын ескереді.

Рекреациялық тұтынушылық – бұл күнделікті өмірдегі қажеттіліктер. Оны қанағаттандыру керек. Сонымен қатар, олар рекреациялық тауарлар мен қызметті өндірудің қажеттілігіне байланысты. Қажеттілік пен мүмкіндік біртұтас, өйткені ол осы елдегі немесе басқа елдердегі тұтынушылықты қалыптастырады.

Рекреациялық тұтынудың медико-биологиялық аспектісі санаторлық – курорттық емдеудің құрылымы мен көлемін анықтауды оқып білумен қорытындыланады. Аймақтық медициналық статистиканың негізіне қарай курортологтар тұтынушылардың санаторлық-курорттық емделудегі жиынтық баланстарын жасайды және оларды қанағаттандыру мүмкіндіктерін анықтайды.

Рекреациялық тұтынушылықтың әлеуметтік және әлеуметтік – психологиялық зерттеулері әлеуметтік топтар мен жеке тұлғалардың

рекреациялық тұтынуының қоршаған ортамен диалектикалық өзара байланысына бағытталған.

Рекреациялық іс-әрекеттер процесіне әлеуметтік және әр түрлі жастағы адамдар тобы арнайы талаптар қоя бастады. Әрине, олардың барлық талаптарын ескеру мүмкін емес.

Әлеуметтік жағынан рекреациялық қажеттілікті зерттеуді кешенді түрде жүргізеді. олардың мынадай кезеңдері болады:

- демалыстың қазіргі заманғы тенденциясын статистикалық деректердің негізінде зерттеу;
- рекреацияның мәні мен болашақ дамуы туралы алдын ала болжамдар жасау;
- халық арасында анкеталық жауап алу жүргізу;
- рекреацияның даму болашағына ғылыми болжам жасау;
- репрезентативтік деректерді тексеру негізінде теориялық бөлімін құрастыру.

Рекреациялық қажеттілікті оқып-білу территориялық рекреациялық жүйенің қалыптасып, дамуының жолындағы бірінші ғана қадам. Әлеуметтік зерттеулердің нәтижелері медицина жұмысшылары, экономист, эколог, курортолог және тағы да басқа мамандардың кепілдіктерімен толықтырылуы керек.

Рекреациялық іс-әрекет. Туризмдегі рекреациялық жобалау.

Рекреациялық қажеттілік рекреациялық іс-әрекеттің белгілі бір түрлерінде ғана іске асырылады, ондай іс-әрекеттер тек бос уақытта ғана жүзеге асып, ол адамның физикалық, психологиялық және рухани күшін қалпына келтіруге және дамытуға бағытталады.

«Рекреациялық шаралар» деп рекреациялық іс-әрекеттің түрлерін іске асырудың тәсілдерін атайды. Шаралар жинағының ішінен мынадай рекреациялық шараларды бөліп қарауға болады. суға шомылу, жаяу қыдыру, саңырауқұлақтар мен жеміс-жидектер жинау, ескерткіштер мен мұражайларды аралап көру және т.с.с. Рекреациялық шараларды екі топқа бөлуге болады, олар негізгі төрт шараның басын қосады.

Рекреациялық шаралардың типологиясы

Рекреациялық емдеу шаралары – бұл арнайы шаралар жүйесі санаторлық – курорттық емдеу әдістерімен қатаң анықталады: климатпен емдеу, бальнеологиялық емдеу, батпақпен емдеу және т.б. Рекреациялық – сауықтыру шараларының түрі әр түрлі болып келеді. Бұған кіретіндер: қыдыру, суға шомылу, күн және ауа ванналарын алу, ойындар, жай демалыс, саңырауқұлақтарды жинау және т.б.

Рекреациялық спорт шаралары, негізінен, адамның күш-қуатын дамытуға бағытталған.

Бұған кіретіндер: спорттық ойындар, желкенді және моторлы спорты, шаңғы спорты, ұзақ жаяу асулардан өту, тау шыңдарына көтерілу және т.б. рекреациялық танымдық шаралар адамды рухани дамытуға

арналған.Бұған жататындар:мәдени ескерткіштерді көру,табиғаттың құбылыстарымен танысу және т.б.

Жоғарыда айтылған рекреациялық шараларды жай рекреациялық шаралар дейді.

Жай рекреациялық шара-бұл ішкі бүтіндей біркелкі технологиялық компоненттерге бөлінбейтін рекреациялық қызметтің элементтері.

Жай рекреациялық шара (ЖРШ)-демалыс бағдарламасын құрастырудың негізі.Социологтар 100мың шақты ЖРШ есебін шығарып отыр,оның саны әрбір 10 жылда екі есе өседі.Сірә ,ондай базалармен жұмыс істеу –ЖРШ-ды типтеуді және оларды рекреациялық іс-әрекеттің түрлерін ірі топтарға жинастыруды қажет етеді.

Рекреациялық іс-әрекеттің түрі –жай рекреациялық шараларды біртекті топтау олардың әрқайсысы өзара алмаса алады.Басқаша айтсақ,рекреациялық іс-әрекеттің бір түріне өзара алмасатын жай рекреациялық шаралар жата береді.Туроперейтингтің практикасында бұндай жағдайлардың маңызы зор өйткені қандай болмасын жай рекреациялық шараны өткізуге мүмкіндік болмай қалғанда,оның орнын толтыру үшін туристке жай рекреациялық шараның басқасын ұсынады.Мысалы,саңырауқұлақтар болмай қалғанда,туристерге жемістер және басқасын жинауды ұсынады.

Барлық ЖРШ-ның классификациясында оның әр түрлері 67 рекреациялық қызмет түрі болып көрсетілген.

Күнделікті өмірде рекреациялық шаралар алмасып отырады.Шаралар неғұрлым аралас болса,рекреациялық іс-әрекеттер соғұрлым әсерлі болып,рекреациялық қажеттіліктер қанағаттанарлықтай бола түседі.

Барлық рекреациялық іс-әрекет түрлері рекреациялық іс-әрекет циклімен бірігіп,соның құрамына кіреді.белгілі бір уақыттың ішінде қайталанып тұратын рекреациялық шаралардың комбинациясын «рекреациялық іс-әрекеттің циклі»(РӘЦ)дейді./1/

РӘЦ жетекші рекреациялық іс-әрекет түрінің базасынан шығатын,өзара байланысты рекреациялық іс-әрекет түрлерінің үйлесімі болып табылады.

Тәулік циклі белгілі бір ұзақ уақыттың ішінде бірнеше рет қайталанып тұрады.Циклдерді төменегідей бөліп қарауға болады.ұзақ демалыс,өмір циклі,белгілі жастар циклі(балалық шақ,жастық шақ,жетілген шақ)ұзақ демалыс циклі тәуліктік циклдерінен құрылады.рекреациялық іс-әрекеттің өмір циклдері рекреацияның түрлерінің ауысып тұруынан,географиялық аудандардан құрылады.

РӘЦ-ді келешек туристік бағдарламаның негізгі ретінде ұсынады,ыңғайлы мүмкіндіктердің арқасында нақты рекреациялық мақсаттарды,мотивтерді іске асыру үшін және рекреациялық іс-әрекеттердің эталоны ретінде туристерді тартуға болады.Өзінің жеке түсінігі бойынша,жағымдылық және рекреациялық іс-әрекет

тартымдылығы туралы,РӘТ жоқ кезде әдет,сән,баға,ақша табыстары және басқа да факторлар бойынша әр адам өзінше РӘЦ-ін құрастырады.Осылайша өзінше ұйымбастырылған іс-әрекет рекреациялық қажеттілігін нашар өтейді.РӘЦ екі фундаментті талапты қанағаттандыруы керек рекреациялық жағымдылығы мен өзінің жеке тартымдылығын.Турист үшін рекреациялық іс-әрекеттің қалыптасқан процедурасын ұсынуға болады немесе оған жай рекреациялық шаралардың үйлесімін жасап ұсынған жөн.

Ресейдің кейбір зерттеушілері рекреациялық іс-әрекеттерді қарап жобалағанда В.С.Преображенскийдің рекреациялық жобалар негізінде жасалынған концепциясын ұсынады.

Рекреациялық жобалау дегеніміз рекреацияның талаптарын ескере отырып демалыс бағдарламасы мен оған қызмет көрсететін жүйені модельдеу.Турды жобалау кезеңінде рекреациялық жобалау туроператорлардың функциясы ретінде қаралады.Турға нақтылы рекреациялық бағдарлама жасау міндеті туроператор үшін үлкен жауапкершілікті қажет етеді.рекреациялық жобаның модельдерін пайдалана отырып бағдарламаны жылдамдатып іске асыруға болады.Модельдеудің негізіне рекреациялық іс-әрекеттің иерархиялық принципі жатқызылған (И.В.Зорин,В.А.квартальнов,1994)сонымен қатар В.С.преображенскийдің рекреациялық жобалауының ландшафтық принципі де жатады.[2]

Авторлар жай рекреациялық іс-әрекет түрлері(РӘТ);рекреациялық іс-әрекет циклдары(РӘЦ)сияқты түсініктерді пайдалануды ұсынады.

Соңғы уақыттарда көбінесе рекреациялық іс-әрекеттің негізгі үш түрі туралы айтылады.Оларға емдеу ,спорттық сауықтыру және танымдық жатады.рекреациялық сауықтыру және рекреациялық спорт шаралары әр түрлі рекреациялық шаралар тобына кіргенімен де өзінің функциялық бағытымен бір-біріне өте жақын.Өйткені екеуі де негізінен адамның күш-қуатының сауықтырылып дамуына әсерін тигізеді.

Рекреациялық шаралардың әртүрлілігі,араластығы және ауысып тұруы рекреациялық территориялардың қасиеттерімен және оны ұйымдастыруымен тығыз байланысты.Шаралардың әртүрлілігі табиғи жағынан немесе әлеуметтік –экономикалық жағынан рекреациялық ресурстардың әртүрлілігіне сәйкес келуі керек.Рекреациялық ресурстардың әртүрлілігі шаралардың араласып және ауысып тұруына мүмкіндік береді.

Саяхат мақсаты, ұйымның түрі,құқықтық статусы,саяхаттың ұзақтығы,кезеңі,рекреанттың қозғалутүрі,оның жасы,шаралардың жиілігі және тағы басқалары –бұлардың барлығы рекреациялық іс-әрекеттің құрылымы.

Емдеу рекреациясы негізгі емдік табиғи факторларына қарай бөлінеді:климат,минералды су көздері,емдік батпақтар және т.б.осындай ресурстарға байланысты ол үш негізгі топқа бөлінеді:климатпен

емдеу, бальнеологиялық емдеу және батпақпен емдеу. Олардың үйлесіп келуіне қарай бальнео-батпақпен емдеу топтары болыпта бөліне алады.

Спорттық-сауықтыру рекреациясы да алуан түрлі. Әлем бойынша өте кең тарағаны –суға түсіп, жағажайда демалу. Суда немесе су жағасында демалу әртүрлі рекреациялық шараларды қамтиды: суға түсу, күн ваннасы, жағалау бойымен серуендеу, жағалауда доп ойнау, су шаңғысы және т.б.

Серуендеу және кәсіби-серуен демалысына кіретіндер: ашық-таза ауада демалу, көрікті көз тартатын жерлерді көру, саңырауқұлақ мен жидек, теңіз моллюскаларын теру және басқа да табиғаттың сыйлықтары.

Танымдық рекреациясы. Танымдық аспектісі рекреациялық шаралардың едәуір бөлігіне тән. Бірақ тереңірек тануды қажет ететін рекреациялық шаралар да болады, яғни мәдени-тарихи ескерткіштерді, сәулетті ансамбльдерді көру, сонымен қатар жаңа аудандармен, елдермен, этнографиямен, фольклормен, табиғи құбылыстармен және шаруашылық объектілермен танысу.

3-тақырып. Территориялық-рекреациялық жүйе-рекреациялық географияның дамуының негізі. рекреациялық жүйелерді оқудағы ғылымдардың өзара әсерлері.

Қазіргі шақта рекреациялық іс-әрекет әлеуметтік –экономикалық факторлардың маңызды біреуіне айналып отыр. рекреациялық іс-әрекетті ұйымдастыру кешенді түрде жүргізілуі керек, өйткені рекреациялық жүйе қандай түрде болмасын, өзара әсерде болады: демалушылар тобы, табиғи кешендер, техникалық инфрақұрылымы, қызмет көрсету сферасы, өндіріс сферасы, еңбек ресурстары, орналастыру жүйелері және басқалары. Жердің географиялық ортасының сипаттарына байланысты ғылыми зерттеулерді дамыту кезінде рекреацияның мәселелері пайда болады. рекреациялық мәселелерді қазіргі өмір талабында зерттеу, ғылыми жетістіктердің сөз жүзінен іске асырылуы-міне осылардың барлығының жинағы қоғамдық географияның жаңа саласы болатын рекреациялық географияны туғызды.

Кеңестік рекреациялық географияның аяғына тұру жлындағы ең алғашқы ірі қадам болғаны-В.С.Преображенский көтерген халық шаруашылығының жаңа саласы –рекреациялық жүйе туралы ұсынысы. зерттеулер тәжірбиесінде жиналған мәліметтер геожүйенің ерекше концепциясы-территориялық рекреациялық жүйесін(ТРЖ) жасады, ол рекреациялық географияның жаңа оқу пәні болмақ./1/

«Территориялық рекреациялық жүйе»-бұл әлеуметтік география жүйесі, жер мен оның функциясын бүтін түрде бейнелеп көрсетеді, оның ішінде ең бастысы-адамның(рекреанттың) денсаулығы мен еңбек қабілетін, физикалық және психоэмоциялық күш-қуатын қалпына келтіріп

және кеңейте түсіру.Құрылымы жөнінен ТРЖ бір-бірімен байланысты элементтерден тұрады(шағын жүйелерден):табиғи және мәдени кешендер (ТК) техникалық құрылыс(ТК)қызмет көрсету (ҚК) басқару органы (БО)және демалушылар тобы (ДТ)рекреанттар/1/

Шағын жүйе «демалушылар тобы»-ең негізгісі,ол туристердің әлеуметтік-демографиялық,жергілікті және ұлттық ерекшеліктеріне байланысты ТРЖ-нің элементтеріне қойылатын талаптарды анықтайды.Бұл жүйе рекреациялық қажеттіліктің құрылысы мен мөлшерін туристік сұраныстың географиясы мен таңдауын,туристік ағымдардың әр түрлі болуын және мезгілдігін анықтап отырады. «Табиғи және тарихи-мәдени кешендер»шағын жүйесі рекреациялық қажеттіліктің шарттарын өтеу мен ресурстарының сапасыарқыл еніп,ТРЖ-нің құрылуының жергілікті базисы болады.табиғи және тарихи –мәдени кешендердің белгілі бір сыйымдылығы ,сенімділігі ,комфорттылығы ,тұрақтылығы және аттрактивтілігі (тартымдылығы)болады.Олар пайдалану қорының көлемі,тарау мөлшері,пайдалану мүмкіндігінің кезеңдері арқылы сипатталады,демалушыларға қызмет көрсету процесінде қайталанып отыруы мүмкін.

Шағын жүйе «техникалық құрылыстар»-демалушылар мен қызмет көрсетушілердің (орналастыру,тамақтандыру,көлік қызметтері)тіршілік әрекеттерін қамтамасыз етеді,сондай-ақ арнайы рекреациялық қажеттілікті де (емдеу,сауықтыру қызметі;экскурсиялық,мәдени және тұрмыстық қызмет көрсету)қамтамасыз етеді.рекреациялық және қызмет көрсету кәсіпорындарының кешені рекреациялық инфрақұрылымды құрастырады.Олар сыйымдылық, әртүрлілік, комфорттық, экологиялық, технологиялық дайындық көрсеткіштермен сипатталады.

Шағын жүйе «қызмет көрсетушілер»демалушыларға рекреациялық қызмет көрсету функциясын атқарады және рекреациялық мекемелердің өндірістік-технологиясын қамтамасыз етеді.Бұл шағын жүйе рекреациялық қызмет көрсетушілердің санымен туристік мамандардың кәсіптік және квалификация деңгейімен сипатталады.

«Басқару органы» ТРЖ элементтерінің өзара әсерін реттеп отырады және барлық жүйелерінің бүтіндей әсерлі жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.Қазіргі уақытта және болашаққа жоспарлау мен басқару жүйесі арқылы ТРЖ-нің желілерінің әртүрлі салалары мен деңгейлерінің кешенді түрде дамуын жүзеге асырады,рекреациялық қажеттілікке болжам,рекреациялық ресурстарға баланс жасайды,рекреациялық іс-әрекеттердің ақпараттық нормативті заңдылық және материалды-техникалық жағынан қамтамасыз етілуін жүзеге асырады.

Рекреациялық география ТРЖ-ні бүтін бір жүйе ретінде зерттеп,оның қалыптасуын ,динамикалық дамуын,әртүрлілігін,ТРЖ-нің басқа да географиялық жүйелерімен өзара әсерлерін,ТРЖ-нің көбеюін және өзара байланысының заңдылықтарын анықтайды.

Демек рекреациялық география –бұл интегралдық-синтетикалық ғылым,жергілікті халықтың рекреациялық іс-әрекетін оқып түсіндіреді.Мұндай жағдайда территориялыққоғамдық жүйенің рекреациялық шағын жүйесі (ТҚЖ немесе ойкумена)зерттеу объектісі болып қарастырылады,ал оқу пәні ретінде территориялық рекреациялық жүйе алынады.[5]«Рекреациялық іс-әрекетті территориялық ұйымдастыру»термині қоғамдық географиядағы «қоғамдағы территориялық ұйымдастырылуы»түсінігімен іс жүзіндегі экономикалық заңдардың негізінде ,мақсаттарға назар аудара отырып,қоғамдық өмірді жаңарту мақсатымен басқару құрылымдары арқылы бірігетін іс жүзіндегі территориялық құрылымдардың (халықтың орналасуы,қоғамдық өндіріс,табиғатты пайдалану)үйлесімі ретінде сәйкес келеді.

Жалпы айтқанда,қоғамдық территориялық ұйымдастыру түсінігі территорияа байланысты мәселелердің барлығын қамтиды,ол территориялық еңбек интеграциясы мен бөлінуі,өндіріс күштерінің орналасуы,өндірістік қатынастардағы аймақтық айырмашылықтары,адамдарды орналастыру,қоғам мен табиғаттың өзара қатынасы,аймақтық әлеуметтік –экономикалық саясаттың мәселері және т.б.Біздің жағдайымызда бұлардың барлығы адамның рекреациялық іс-әрекет тұжырымдамасымен сәйкес келеді.

Рекреациялық жүйелерді оқудағы ғылымдардың өзара әсерлері.

Рекреациялық география басқа да ғылымдармен кең түрде байланыста болады,әсіресе географиямен ,оның ішінде экономикалық және әлеуметтік географиямен халық географиясымен,физикалық және медицина географиясымен/1/.

Экономикалық және әлеуметтік география рекреациялық қызмет көрсетуді территориялық әлеуметтік-экономикалық кешендердің элементі тұрғысынан қарастырып,еліміз бен оның аудандарының территориялық шаруашылық құрылымы мен салаларына туризмнің тигізетін әсерін біліп-түсінуге қатысады.

Халық географиясы рекреациялық қызмет көрсетудің орналастыру жүйесіне тигізетін әсеріне талдау жасап,ауылдар мен қаланы бөліп көрсетіп,демалыс орындары мен туризмге жетекші орталық болады,курортты қалалармен ірі курорттық агломерацияның қалыптасып,дамуын қарастырады.

Физикалық география құрылыстардың заңдылығы туралы табиғи кешендердің динамикасы мен тұрақтылығы мен сыйымдылығына түсетін күштері жайында мәліметтер береді.

Медицина географиясы табиғи жағдайдың адам организміне әсерін оқып түсіндіреді.

Жоғарыда айтылған пәндер рекреациялық аудандарды объекті ретінде қарастырмайды.сондықтан жалпы рекреациялық географиямен қатар аймақтық рекреациялық географияны дамыту керек.

Аймақтық рекреациялық география әрбір рекреациялық аудандардың заңдылығын және қалыптасуын анықтайды. Аймақтық рекреациялық географияның ең негізгі міндеті-аудандарға бөлу территорияның рекреациялық мақсатын анықтау, халық шаруашылық саласының дамуын келістіру, қоршаған ортаны қорғау және рекреациялық ресурстарды тиімді пайдалану.

Рекреациялық рекреацияның географияның әдістерін жетілдіру мен теорияны одан әрі дамыту жүйелі түрде қолға алынбаса практикалық мәселелерде дұрыс шешім қабылдау мүмкін болмайды. Теориялық міндеттерді дамыту екі бағытта іске асырылуда. Біріншісі, арнайы халық шаруашылығының саласы тұлғасында рекреациялық территориялық ұйымдастыру қызметін заңдылық түрде қарау. Екінші бағыт-рекреациялық аудандастыруды одан әрі жете зерттеу.

Рекреациялық географияның әдістерін жетілдіру мақсатында статистикалық талдауда математикалық және картографиялық үлгілерді одан әрі кеңейте отырып, географиялық және басқа да ғылымдардың әдістерінің негізіне сүйеніп, арнайы әдістер табу керек. территориялық заңдылықтан қалыптасқан ережелі әдіске көшу рекреациялық географияның болашағы мол негізгі міндеттерінің бірі болмақ.

4-тақырып. Территориялық рекреациялық жүйенің өзара байланыстары.

ТРЖ-нің негізгі интегралды қасиеттері оның бөлек элементтерінің қасиеттерімен ғана айқындалып қоймайды, сонымен қатар оның құрылымының қасиеттері мен оның элементтерінің арасындағы байланыспен де одан ары тереңірек айқындала түседі. ТРЖ-нің элементтерінің өзара байланыстары туралы мәлімет синтездеу матрицалық байланыс түрінде болуы мүмкін, оларды ТРЖ-нің элементтері құрайды. Ол үшін В.М. кривошеев пен И.В. Зорин (1979) ұсынған әдіс-амалдарын пайдаланамыз. ТРЖ элементтері матрица қатарымен таалданатын, белсенді шағын жүйе ретінде алға шығып, тапсырысты қабылдаушы болады. матрица бағанындағы сол элементтер тапсырыстарды қанағаттандырыатын ресурстар ретінде қарастырылады.

Демалушылар тобының табиғи кешенмен байланысы аттрактивтік (тартымдылық) сыйымдылық, тұрақтылық және комфорттық шағын жүйелері арқылы жүзеге асырылады.

Табиғи кешеннің аттрактивтігі (тартымдылығы) экзотикалық және бірегей (сирек кездесетін құбылыстар мен объектілер) сипат арқылы беріледі немесе табиғи кешеннің пейзаждың әртүрлілігімен сипатталынады.

Табиғи кешендердің сыйымдылығы мен тұрақтылығы – бұл жүйелі қасиеттер және демалушылар тобы мен табиғи кешен арасында іске асатын

рекреациялық іс-әрекеттерді көрсетіп тұрады.азғантай территорияға демалушылардың мөлшерден тыс жиналуы табиғи кешендерді рекреациялық дағдарысқа соқтырады.Сондықтан,табиғи кешендерге түсетін экологиялық салмақтық тұрғыдан рұқсат етілетіндігін анықтап алу қажет.

Табиғи кешеннің комфорттылығы –бұл организміне жағымды жағдайлардың әсер ету ұзақтығы болып саналады.Бағаланатын объектісі климат болса.оны бағалау субъектісі-адам организмінің демалыс мерзіміндегі қал-жағдайы.

Демалушылар тобының «техникалық құрылыстар»шағын жүйесімен байланысы сыйымдылық және әртүрлілік сияқты жүйелі қасиеттер арқылы көрсетіледі.Рекреациялық ағым өзінің құрылымы жағынан әртекті болып келеді,және де рекреациялық шаралар жүргізу үшін арнайы мекемелер мен территория қажет.рекреациялық мекемелерді класстарға (люкс,жоғарғы,бірінші және т.б.)болу әртүрлі деңгейдегі сыйымдылық орны және оны жабдықтау үшін қаражат керек.

Демалушылар тобы «қызмет көрсетушілерден»жоғары сапада қвзмет көрсетуін талап етеді, олардың өз ісін терең білетін мұқиятты және әдепті болғанын қалайды және олардан демалушылардың сұранысына ықыласпен қарауын күтеді.

Туристік саяхатқа дайындық және оны өткізу кезеңдерінде демалушылар тобы ақпаратты қызметтерге үлкен сұраныс көрсетеді (ТРЖ-нің шағын жүйелерінің жағдайы туристік қызметтің түрлері,демалатын жерлердегі көрсетілетін қызметтердің технологиялық ерекшеліктері туралы)Бұлардың барлығын рекреациялық жүйенің «басқару органы»беруі керек.Жарнама ақпараттық қызметтер баспа құралдарын,кино,теле,радио жарнамаларын пайдаланып рекреациялық қызмет түрлері туралы мәліметтерді ұсынуы қажет.Жоғары дәрежеде хабардар болу рекреациялық ағымдарды реттеп тұруына үлкен әсерін тигізеді.

«табиғи кешен»,жыл мерзіміндегітабиғи процестердің кезектесуі (демалушылар тобына»бірқатар тоқтамдық жасайды.Кейбір рекреациялық шаралардың түрі жыл мерзімінің белгілі бір кезеңінде ғана іске асырылады (суға түсу мерзімі-жазда,шаңғы туризмі-қыста).демек мезгілдік табиғи процестер туристік ағымдарды мезгілімен ырғақты түрде реттеп тұрады.

Табиғи кешеннің «инжинерлік –техникалық»шағын жүйесімен өзара байланыс туризмнің материалдық-техникалық базасының экологиялық тазалығын сақтайды.рекреациялық қызмет көрсетудің технологиялық процестері экология жағынан таза болуы қажет және табиғи кешендердің құнды рекреациялық қасиеттерінің аөғындап кетуіне жол бермеуі керек.

Табиғи кезенді пайдалану барысында келесідей шаралар орындалуы тиіс,оның тұрақтылығы мен төзімділігін сақтау,бағалы рекреациялық қасиеттерді сақтап қалу қалдықтарды жою.Табиғи кешеннің жерін өңдеу мен суғару жұмыстарын «қызмет көрсетушілер»жүргізеді.

Реттеушілік –бұл табиғи кешен мен қызмет көрсетуші топ арасындағы өзара байланыстардың жүйелі сипаттамасы және де өз кезегінде жерді қайта өңдеу шараларының сипаты мен кезеңдерін және оның құнын анықтайды.

Табиғи кешен мен «басқару органының» арасындағы қарым-қатынас нормативтік құжаттарды қамтамасыз ету арқылы орындалады-актілер мен стандарттар ережелерінің жүйесі, табиғи рекреациялық территориялар мен мәдени-тарихи объектілерді тиімді пайдалану мен оны сақтау, курорт және демалыс зоналары туралы заңдандырылған актілер мен ережелер, рекреациялық аудандардағы табиғи ортаның жағдайы туралы ережелер (ау, су, жер) жоспарлау және құрылыс туралы нормалар.

Шағын жүйе «техникалық құрылыс және инфрақұрылым» ТРЖ-нің басқа да элементтерімен өзара байланысы жоғарыдағыдай ерекшеліктерімен сипатталады. Рекреациялық мекемелер туристік ағымның біртұтастылығын қажет етеді, өйткені олар туристерге қызмет көрсетуге мамандандырылады. Ағымның біртектестігі орналастыруға ыңғайлы және барлық техникалық циклді өткізуге қолайлы. Ағымда әр түрлі топтардың болуы (осы циклде қызмет көрсетуге сәйкес келмейтін) қызмет көрсетудің технологиялық тізбегін бұзады.

«Техникалық құрылыстың» «табиғи кешен» шағын жүйесімен байланысы сенімділік және ресурспен қамтамасыз ету арқылы сипатталады. Рекреациялық мекеменің ресурстық базасы болуы керек: жағажайлық орындар, серуендейтін жерлер, тұзды су көздері, экскурсиялық объектілер. Ресурспен қамтамасыз етілуі пайдалану қорларының көлемімен, территория мен объектілердің өткізу қабілетімен сипатталынады. Жоспар жасап, шешім қабылдағанда қолайсыз территория мен объектілерді мелиорациядан кейін пайдалануды ескеру керек, өйткені олар жүйелердің ресурстарын үлкейтеді және сенімділігін арттырады.

Рекреациялық қызметтің технологиясы техникалық құрылыс пен инфрақұрылым өзінің қуатына қарай жұмыс күшімен қамтамасыз етілуі керек. Еңбекпен қамтамасыз ету техникалық шағын жүйе мен қызмет көрсетушілердің өзара байланысының сипаттамасы ретінде рекреациялық шаруашылықтың дамуына әсерін тигізеді. Еңбек ресурстарының жетіспеушілігі жаңа аудандарды игеруге тежейді.

Техникалық шағын жүйенің «басқару органымен» байланысы қордың қамтамасыз етілуімен сипатталынып отырады. Қордың қамтамасыз етілуі көрсеткіші рекреациялық мекеменің нормативті және айналымындағы мүліктерінің көлемі материалдық базасы мен инфрақұрылымды кеңейтуге салынған қаражаттың мөлшері.

Қызмет көрсетушілердің ТРЖ-нің басқа да элементтерімен өзара байланысы өз алдына бір күрделі жүйе болып есептеледі. Қызмет көрсететін адамдардың саны туристердің (рекреанттардың) жылдық ағым санына байланысты, салалық мөлшер бойынша демалушылардың санымен немесе

қызмет көрсететін орынның санымен анықталады. рекреациялық ағым, рекреациялық квалификация, мәдени білім алу деңгейі әлеуметтік-демографиялық құрылымының көрсеткіштерімен, олар рекреациялық ағымға қызмет көрсетудің дайындық (технологиялық) дәрежесін ашады.

Қызмет көрсетушілер мен «табиғи кешеннің» өзара оңды қатынасы табиғи ортаның адам өмірі үшін комфорттығын көрсетеді. Табиғи ортаны еңбек және тұрғылық мекендеу үшін берілген баға мен демалушылардың беретін бағасы әрқашан сәйкес келе бермейді. Мысалы, биік таулы және аз қонысталған аудандар – спорттық туристік саяхаттар үшін табылмас қазына болса, қызмет көрсетуші топтың өмірі мен еңбек етуі үшін (нұсқаушылар, бақылау-құтқару қызметтерінің жұмысшылары және т.б.) бұл аудандар қолайсыз болып есептелінеді.

Рекреациялық мекемелердің (кешендердің) жұмысшылары мен олардың жанұясының мүшелеріне қызмет көрсету үшін техникалық шағын жүйенің жеткілікті түрде әлеуметтік – тұрмыстық және мәдени ағартушылық мекемелер желісі болуы қажет.

Қызмет көрсетушілер «басқару органына» жұмыста қауіпсіздіктің қамтамасыз етілуі және денсаулықтарын сақтауға деген өз талаптарын қояды. кәсіптік аурулар мен өндірістік жарақаттарға қарсы бағытталған шаралар ТРЖ-нің профилактикалық деңгейін анықтайды.

«Басқару органы» мен демалушылар тобының өзара байланысының ішіндегі рекреациялық ағымға қойылатын ең негізгі талабы бірқалыптылық. Өйткені тұрақты және бір қалыпты демалушылар ағымы ТРЖ-нің барлық элементтерінің біркелкі жұмыс істеуіне жағдай туғызады.

Демалыс ауданының медико-географиялық жағдайына байланысты «басқару органы» «табиғи кешенге» бірқатар талаптар қояды. жұқпалы аурулар ошағының болмауы, улы шөптер мен аңдардың жәндіктер және тағы басқалардың сондай-ақ демалушылар үшін табиғи кешеннің санитарлық-гигиена дәрежесінің сала мөлшеріне тура келуі.

Басқару органының ішкі жүйелер байланысы «техникалық құрылыс және инфрақұрылыммен» толық жұмыс сипаттарын береді, орналасу орындарын туристік көлікті, қоғамдық тамақтану мекемелерін пайдаланудың дәрежелерін көрсетеді. технологиялық дайындық пайдаланатын орын санының тізім құрамының қатынасымен анықталады. Егер де кейбір себептермен пайдалану қоры (бұзылу, техникалық жұмыстар, жетіспеу) жұмысқа пайдаланбаса, толық жұмыс жүйесінің көрсеткіші төмендейді. басқару органының міндеті жоспарланған сыйымдылыққа сәйкес материалдық-техникалық базаны пайдалануды көтеру дайындықта ұстау.

«Басқару органы» қызмет көрсетушілердің классификациясына үнемі талдаулар жасап, маман кадрлардың оқу, классификациясын көтеру шараларын ұйымдастырып тұруы керек. ТРЖ-нің барлық сипаттамаларын оқып-білу рекреациялық географиялық маңызды міндеті болып саналады.

5-тақырып. Рекреациялық география мен туризм географиясының қатынасы туралы түсінік.

Бұрынғы кеңес одағында «рекреациялық география» мен «туризм географиясына» түсінік әр түрлі ғылым пәні сияқы қабылданды. Уақыты жағынан ТМД елдерінде ең алдымен рекреациялық география (В.С.Преображенскийдің теориясы, 1975) пайда болды. Туризм географиясы кейінерек дами бастады. Бұл екеуін қатынасы жағынан қарасақ: рекреациялық география – бұл мәні жағынан демалыс пен туризм географиясы. География ғылымдарының ішінде де бұлардың алатын орны туралы пікірлер әр түрлі болды. Кейбіреулері оларды ғылыми пәндер арасына жатқызса, ал басқалары оларды қоғамдық-география ғылымына жатқызды. Сондықтан да, бұл туралы толық түсінік алу жағын қарастыралық.

Көп ғалымдар ол екеуін бір мағыналы емес десе де, бұл екі ғылыми пән бірақ бір-бірімен тығыз байланысты. Бұл пікірдегі ғылымдардың басқалардан айырмашылығы – олар бұл екі ғылымды қоғамдық география пәнінің саласына жатқызады. Олардың айтуынша, аталмыш ғылымдар халық шаруашылығының екі саласы – рекреациялық сала мен туризм жүйесін оқытып түсіндіреді. Өйткені, бұл екі сала өндірістік заттар шығармайтын сфераға жатады. Олардың негізгі өнімі-рекреациялық және туристік қызметтер, халықтың әлеуметтік-мәдени қажеттерін демалыс кездерінде өтей отырып, елге әлеуметтік және экономикалық табыстар әкеледі. Осыған орай, бұл ғылымдардың объектісі мен пәндерін қоғамдық географияның зерттеу объектісі мен пәнінен бастаған жөн. Э.Б.Алаевтың айтуынша (1983) «Қоғамдық географияның объектісі ретінде қарастыратын ойкумена-қоныстанған игерілген немесе былай айтқанда қоғамдық өмірдің орбитасына қаратылған жердің географиялық қабығының бір бөлігі/1/. Ойкумена деген түсінік қоғамда ғана емес, қоршаған ортаны да қамтиды. Қоғамдық географияның объектісі ретінде ол қоғамдық өмір мен оның айналасындағы барлық экономикалық (өндірістік), әлеуметтік, саяси, демографиялық, рекреациялық және басқа да сфераларды қамтиды.

Ойкуменаның әрбір сферасында күрделі кеңістік территориялық ұйымдары болады. Мысалы, экономикалық сферасы кеңістікте әр түрлі деңгейдегі әлеуметтік-экономикалық аудандар түрінде ұйымдастырылған, демографиялық сферасы-халықтың территориялық ортақтық түрінде, саяси сферасы-мемлекеттік түрде және т.с.с. осындай барлық кеңістік сфералардың өзінің қоршаған ортасы болады және олармен үнемі байланыста тұрады.

Территориялық қоғамдық жүйе (ТРЖ) қоғамдық (әлеуметтік-экономикалық) географияның пәні болады (А.И.Чистобаев, М.Д.Шарыгин, 1990). Территориялық қоғамдық жүйе дегеніміз-ол ойкуменаның кеңістік-уақыт бөлігі онда барлық

қоғамдық өмір сфералары өзара байланыста болып және бірін-бірі толықтырып тұратын кезіндегі қоғамдық өндірістер.

Зерттеу пәні мен объектісін түсініп,қоғамдық географияға анықтама беруге болады: «Экономикалық және әлеуметтік география біртұтас интегралдық-синтетикалық ғылым ретінде қоғамды кеңістікте ұйымдастыруды нақты жағдайда табиғи ортаны оқып-үйретеді (А.И.Чистобаев,М.Д.Шарыгин,1990)

Рекреациялық география –туризм географиясында қоғамдық (әлеуметтік –экономикалық) география пәнінің саласы болып,ол да осындай жағдайларға жауап береді.

XX-шы ғасырдың 70-ші жылдарының соңында және 80-ші жылдарының басында «демалыс», «рекреация», «туризм» «экскурсия» деген түсініктер қабылданды.Н.С.Мироненко менИ.Т.твердохлебовтың айтуынша (1981) «демалыс-бұл күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталмаған қандай да бір болмасын адамның іс-әрекеті» «рекреация-бұл халықтың тұрақты жерінен тыс жердегі арнайы мамандырылған территориядағы тәуліктік,апталық және жылдық өмір циклдеріндегі,адамның бос уақытын пайдалану кезінде іске асатын суықтыру,танымдық,спорттық және мәдени көңіл көтеру үшін қатынастар мен құбылыстар жиынтығы;туризм-бос уақытты тұрақты жерінен тыс жерлерде өткізудің бір түрі.Рекреациялық немесе демалысқа қарағанда,туризм деген өте қысқа түсінік.Қазіргі ғылыми әдебиеттер бойынша,»туризм деген-бұл адамдардың тұрғылықты жерінен тыс жерге саяхаттау және тұрақтау барысында пайда болатын қатынастар мен құбылыстар жиынтығы.Әрине,егер де бұл тұрақтауұзақ уақыттық қоныстану немесе ақша табу мақсатымен уақытша қоныстануға айналып кетпесе .Сонымен туризм деген түсінік-ол тұрақты жерінен тыс жердегі 24 немесе онан артық уақыт ішіндегі болатын рекреацияның барлық түрі; «экскурсия –бұл танымдық,ағартушылық,ғылыми,спорттық немесе ойын-сауықтық мақсатты көздейтін,24 сағаттан айспайтын және түнеуге тоқтамай саяхаттау немесе серуендеу»

Рекреациялық география деген түсінік бұрынғы Кеңес Одағының әдебиетінде,қазіргі ТМД елдерінің 1971ж., В.С.Преображенский мен Ю.А.Веденин енгізді,ол соңғы жылдары біраз эволюциялық өзгерістерге ұшырады.Қазіргі көзқарас бойынша,рекреациялық география дегеніміз-бұл география пәні оның мақсаты территориялық және су шаруашылық рекреациялық жүйелерінің пайда болуын орналасуын,тиімді жұмыс істеу заңдылықтарын оқуға бағытталған.Сондай-ақ тұрақты жерден тыс жердегі қоғамның жұмыстан бос уақытындағы іс-әрекеттерін ұйымдастыру.Басқа сөзбен айтқанда,рекреациялық география табиғи орта мен демалыс арасындағы өзара әсер ету мақсатын анықтайды,олардың өзара байланысын,сондай-ақ басқа да геожүйенің түрлерімен болжамдау және әдістеу мінездемелері туралы жұмыстар жүргізу,осылар арқылы

территориялық –рекреациялық жүйенің кеңістік және функциялық ұйымдастыруын қамтамасыз етуі.

Туризм географиясы экономикалық дисциплинаға жатады.Оның зерттеу пәніне келесілер кіреді.

- шаруашылық кешеннің қалыптасуындағы туризммен туристік әрекеттердің ролі.

- территориялық шаруашылық істердің түрлері туристік қозғалыстармен байланысы.

Осыдан мынадай қорытынды жасауға болады,зерттеу объектісі мен рекреациялық география және туризм географиясы рекреациялық шағын жүйе ойкуменасы арқылы ілгері шығады.

Рекреациялық географияның пәні халықтың рекреациялық іс-әрекетін территориялық ұйымдастыру болып табылады,ал туризм географиясының пәні –туристік іс-әрекеттердің территориялық ұйымдастырылуы болады.

Заңды түрде мынадай сұрақ туады,олай болса «демалыс»және «экскурсия» дегеніміз не? Біздің көзқарасымызша,бұл екі түсінік рекреациялық іс-әрекеттің бір бөлігі, рекреацияның зерттеу шеңберінде кіреді.

Туризм де рекреацияның бір бөлігі бірақ өзінің бұқаралық сипатына байланысты ерекшеленеді.

Былай аййтқанда,рекреациялық география-бұл туризм мен демалыс географиясы,ал туризм географиясы –бұл тек қана туристік қозғалыс географиясы.

Сонымен, «рекреациялық» деген түсінік «туризм» деген түсініктен қаншалықты кең болса,рекреациялық география да өзінің зерттеу кенділігінен туризм географиясынан соншалықты асып түседі.

6-тақырып.Туризм географиясында қолданатын негізгі түсініктер мен атау сөздер.

«Туризм» мен «турист» деген терминдер әдебиет беттерінде XVIII ғасырдың соңында пайда болды.XIX ғасырда кең қолданыла бастады,әсіресе XX ғасырда.Біршама зерттеушілердің айтуы бойынша , «туризм» және «турист» деген сөз француз тілінен (tour-саяхат)енген.Слай бола тұрса да, ең алғаш бұл сөз XVIII ғасырда Британ аралында осы елге келетін англия жастарының саяхатын анықтау үшін қолданылды.Француз,Италия ;Германия жастарының оқуларын толықтыру үшін мектептерге жіберіліп тұрды. Саяхатты «grand tour» десе,саяхатшыларды туристер деп атады.

Берлиннің туризмді зерттеу институтының журналында «Archiv fur Fremdenverkehr» (1930-1931)атты мақаланың алғы сөзінде ресми түрде

ғылыми әдебиетте «туризм» деген түсінік ХХғасырдың 30-шы жылдарында пайда болды.

Туризм деген өте кең түсінік ,әдебиеттерде оған берілген әр түрлі анықтамаларды кездестіруге болады.В.Унцикер туризм деп тек табыс табуға арналмаған тұрақты жерден тыс жердегі барлық саяхат пен қысқа мерзімдік сапардағы құбылыс пен қатынастың жиынтығын атады.кейбір авторлар «әр түрлі мақсаттағы спорттық жарыстарды»туризмге жатқызды.КСРО-да бірінші болып 1952-ші жылы В.В.Добкович туризмге қазіргі уақытқа лайықтап анықтама берді. «туристік саяхат деп каникул және ұзақ уақытты демалыс кезеңдерінде біздің еліміздің әр түрлі аудандарында болып,сол елдің халықтарының өмірімен және мәдениетімен танысу,социалистік құрылысымен табиғи байлықтарымен тарихи әскери және революциялық ескерткіштерімен танысуды айтамыз»- дейді.

Туризмге қысқа да сәтті анықтаманы ҮКЭ (Үлкен Кеңестік Энциклопедия)берді: «туризм-бос уақыттағы адамның белсенді саяхаты,сапары жорық жасап демалуы»

ХХ ғасырдың 30-шы жылдары поляк географы С.Лецицкий туризм туралы түсінікті толықтап, «туристік сауықтыру қозғалысына байланысты теориялық шаруашылық,географиялық,статистикалық,құқықтық,мәдени және әлеуметтік сұрақтардың жиындысы»-деп анықтама берді.

Туризм географиясы облысына еңбегі сіңіп атағы шыққан В.С.преображенскийдің айтуынша «туризм»термині арқылы мынадай түсініктер беріледі:

- демография мен халық географиясы және әділет ғылымы оқитын халық қозғалысының ерекше түрі;
- экономика саласы экономика мен экономикалық географиямен айналысатын халықтың әлеуметтік –мәдени қажеттілігін өтейтін салалардың біреуі;
- социология мен рекреациялық география айналысатын тұрақты жерден тыс жерлерде бос уақытты өткізудің түрі.

Қазір туризм анықтамасы екі топқа біріктірілуі мүмкін-жұмыстық және концептуалдық.біріншісінің экономикалық ,әлеуметтік,құқықтық және басқа да туризмнің аспектілеріне ғана қатысы бар.екіншісі,концептуалды немесе мәнін көрсететін анықтама,пәнді бүтіндей қамтиды,туризмнің ішкі сырын ашады.

Тарихи даму процестерінде «туризм» мен «турист» деген түсінікке біраз өзгерістер енгізілді.практикалық жағынан анығырақ болғанын қажет етеді.ең алғашқы «турист»деген анықтаманы Ұлттар Лигасының статистика жөніндегі сұрыптау комитеті берді.(1937).ол халықаралық түсінікке ие болды және азғантай түзетулермен біздерге де жетті.соңғы жылдары «турист»ұғымының анықтамалары ресми халықаралық туристік ұйымдар одағының жиындарында (Дублин,1950;Лондон,1957)БҰҰ-ның

халықаралық туризм және саяхаттар туралы конференциясында (Рим,1963),туризм туралы парламентарлық конференцияның конгресінде (Гаага,1989)талқыланды./1/.бұл оның теориялық және практикалық жағынан маңызының зор екендігін және оған берілетін анықтаманың толық та дәлірек болу керектігін көрсетеді.

Қазіргі шақта халықаралық тәжірбиеде кең қолданылып жүрген анықтама 1963-ші жылы Рим конференциясында енгізілген және бүкіл дүниежүзілік туристік ұйым (ДТҰ)қолдаған келесі анықтама : «туристер – бұлар өзінің тұрақты елі емес,ақша табатын іс-әрекеттерімен айналыспайтын,басқа бір елге қандай да болмасын бір мақсатпен келуші адамдар».Бұл анықтама мыналарды қамтиды:

- туристер немесе келушілер деп,осы елде кемінде 24 сағат болатын адамдарды айтады және олардың саяхат жасау мақсаттарын мынадай топтарға біріктіруге болады: а)бос уақыттарын көңіл көтеруге,каникулға,емделуге,оқуға,спорт немесе дінге пайдалану;б)жұмыс бабымен,отбасы ісімен мақсатпен съезд,симпозиум немесе конференцияға келушілер;

- экскурсанттар немесе уақытша келушілер елде24 сағаттан аз уақыт болады (теңіз рейсінде қатысушыларды қосқанда).

Сапар мақсатына байланысты саяхатшылар үлкен екі топқа бөлінеді.Бірінші топқа жататындар-туристік мақсатпен сапар шекпейтіндер.Бұлар шетелге кәсіптік іс-әрекетпен ақша табуға келетіндер.Оларға :шетелг барып жұмыс іздеп жүргендер немесе сонда жұмыс істеп жүрген адамдар;көрші территорияда жұмыс істейтін көрші шекара ауданның тұрғындары;тұрақты мекенге қалушылар жатады.екінші топқа жататындар-уақытша келушілер,олар туристік мақсатпен саяхат жасаушылар.ДТҰ-ның кепілдемесімен статистикалық есепке жеңілдік үшін олар үш блокқа топтастырылған:көңіл көтерушілер,кәсіптік ынтасын қанағаттандыру және басқа да туристік мақсаттарды (оқу,емделу,транзит,әртүрлі)көздеушілер/1/

Саяхаттың ұзақтығына қарай уақытша келушілер «таза» туристер және экскурсанттар болып бөлінеді.Турист-бұл бір тәулік тен артық және бір жылдан кем уақытта өзінің тұрғылықты жерінен тыс жерде жүрген адам .

Экскурсант-ол күндізгі уақытта,түнеуге қалмайтын бір жерге баратын (бір елге немесе тұрғылықты жерге)адам. Айтып кететін жағдай ,туристік атау сөздердің толығымен өңделіп бітпегендігі.

Демалыс пен туризмнің дамуының бастышарты «рекреациялық потенциалдың»болуы.рекреациялық потенциал дегеніміз бір белгіленген территорияда рекреациялық іс-әрекетті ұйымдастыруға және дамытуға арналған табиғи тарихи-мәдени,әлеуметтік-экономикалық және басқа да жағдайлардың барлығының жиынтығы.

«туристік-рекреациялық ресурстар» рекреациялық потенциалдың құрамының маңызды бөлігі, табиғи ортаның компоненті және антропогендік іс-әрекет объектісі деп түсіну керек.

Халықтың рекреациялық қозғалысының қалыптасуы территорияның туристік құндылығына байланысты. туристік құндылықты мынадай түрлерге бөлуге болады.

1. Табиғи ортаның жағдайына тікелей байланысты демалуға арналған түрлері.

2. Табиғи ортаның ерекшеліктеріне байланысты арнайы түрлері. Олар туризмнің әр түрлерін дамытуға мүмкіндік береді. мысалы; минералды су мен климат жағдайы жайлы болғанда туризмнің емдік және сауықтыру түрлерін дамытуға болады.

3. Табиғаттың ерекшеліктерімен қатар (қорық, табиғаттың ескерткіштері, тағы сондайлар), материалдық және рухани мәдениет элементтері (ескерткіштер, фольклор, мәдениет объектілері) сонымен қатар қоғамның қазіргі жетістіктерін қамтитын туристік құндылықтың танымдық түрлері.

«Туристік жер»-бұл тұрғын жер (қала, ауыл) оның құндылық жағын туристік инфрақұрылым мен көлік жағынан ыңғайлылығын ескере отырып, белгілі бір мекенді құрайды. бірнеше туристік жерлерді бөледі: а) демалуға арналған орындар; б) курорттар; в) танымдық туризм үшін жерлер.

«туристік орталық» (туризм орталығы)-бұл бөлінген жер, табиғи объект немесе халық тұратын мекендер. бұнда туристік рекреациялық ресурстарға байланысты туристік-экскурсиялық қызмет көрсету кешендері құралады. Оған туристерді орналастыру, тамақтандыру, туристік-экскурсиялық қызмет көрсету мекемелері кіреді.

«туристік аудан»-туризмнің дамуына арналған бірнеше табиғи, тарихи-мәдени және әлеуметтік-экономикалық жағдайлары бар экономикалық салалы аудан. осыларға байланысты ауданда туристік іс-әрекеттер басымды болып келеді.

«рекреациялық игеру»-бұл әр түрлі рекреациялық шараларды өткізу үшін территорияны дайындау процестері.

«түнеу базасы» туристік шаруашылықтың негізгі элементін құрайды, туристердің түнеуі үшін бұл жерде барлық объектілер орналасқан. Мұндай базаларды түнеу мекемесіне (туристік қонақ үйлер, туристік базалар, демалыс үйлері, пансионаттар, мотельдер, қонақ пәтерлері) және лагерге (кемпингтер, палаталар қалашығы) бөлуге болады.

Демалушылар мен туристердің азық-түлік пен сусындарға сұранысымен «тамақ базасы» айналысады, олардың құрамына кіретін мекемелер (мейрамхана, кафе, бар, бистро, буфет, асхана және т.б.)

«Комуникация базасы» дегеніміз-көлік пен қызмет көрсету. «қосымша базалар» мынадай қызметтер көрсетеді: табиғаттың байлығын пайдалану (жағажайлар жасау, суға түсетін оын және т.б.) спортпен айналысу; көңіл-көтеруді ұйымдастыру ; туристік жабдықтар мен сувенирлерді өндіру; ақпараттық қызмет және басқалар.

«объектінің немесе территорияның туристерге сыйымдылығы» (-бұл түнеу базасының сыйымдылығы (түнейтін орынның саны) қоғамдық тамақтану мекемесі (отыратын орынның саны) және қосымша базалар.

7-тақырып. Туризм географиясының зерттеу облысы

Туризм географияларды ертеден-ақ өзіне тартты, себебі ол табиғи ортамен, қоғаммен және оның әлеуметтік – шаруашылық іс-әрекетімен тығыз байланыста болды.

Екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін туристік қозғалыстың қауырт дамуы әр түрлі географиялық пәндердің зерттеу жұмыстарын едәуір жылдамдатады. Бұл география ғылымның жаңа пәні-туризм географиясының өз алдына бөлініп шығуына әсерін тигізді.

Туризм мен рекреациялық бір түсінік еместігін ескерсек, туризм географиясын қоғамдық география пәні жағынан қарау керек, оның оқу объектісі туризм болады. Рекреациялық география демалыс пен туризм мәселелерін ғылыми географиялық негізінде түсіндіретін жаңа бағыт болды, ол елімізде ХХ ғасырдың 60-шы жылдарының аяғында, 70-ші жылдарының басында ғана география ғылымынан туындаған. Бұрынғы КСРО-да география ғылымында оның негізін қалаушы профессор В.С. Преображенский болды. Кеңістікте болатын туристік құбылыстардың түрі мен оның қатынасын талдау және соған байланысты кеңістікті өзгертетін және қайта жасайтын процестер оның оқу пәнін құрайды. Туризм, басқа да халық шаруашылығы сияқты бірнеше шағын салалардан тұрады: емдеу, сауықтыру – спорт, танымдық; сондай-ақ ішкі және халықаралық туризмге бөлінеді. Бірнеше басқару органдарының болуы да осыған байланысты; бұрынғы КСРО-да бұлар-орталық курорттарды басқару кеңесі, орталық туризм және экскурсия кеңесі, халықаралық жастар туризмнің бюросы-«Спутник», бүкілодақтық акционерлік қоғам-«Интурист» және басқалары. Осындай конструктивті ғылым, кешенді зерттеулерге сүйенетін жаратылыс, техникалық экономикалық және әлеуметтік, табиғи мәселелерді қамтуға туризм географиясының ғана шамасы келеді. /1/.

Демек, туризм географиясының зерттеу мақсаты-туристік қозғалыстың басқарудың теориялық негізін жасау, олардың табиғи, экономикалық әлеуметтік және басқа да аспектілерін ескеріп отыруы.

Сонымен туристік география келесі мәселелерді қамтиды: туризмнің түрі мен мезгілдігін ескере отырып, территорияның туризмді дамытуға жарамдылығын; туризмнің территорияға және оның шаруашылық кешеннің қалыптасуына әсерін территорияда болатын құбылыстармен процестер туризмнің дамуынан туындайтын және қоғамның шаруашылық іс-әрекеіне тигізетін әсерін. Міне соған байланысты туризм географиясының алдында біртұтас маңызды міндеттер тұр. Солардың ішінен ең бастысын біздің көзқарасымызша, 1971ж Б.Б.Родоман дәл тауып айтқан; «Географтардың мақсаты-басқа мамандармен қатар рекреациялық ресурстарды анықтау, бағалау және картаға түсіру бойынша әдістемелерді жасау, территорияны үнемді пайдалану, табиғатты және ландшафтардың рекреациялық үшін сұлулығын қорғау жөнінде ұсыныстар беру сонымен қатар демалыс аудандарының типтік модельдерін салу, негізгі түсініктер мен ережелерді құрастыру, рекреациялық география зонасын табу»

Рекреациялық баға беруге табиғи ресурстардан басқа әлеуметтік – экономикалық (тарихи-мәдени объектілер мен құбылыстар, қаржы, қаражат, еңбек және басқалар) ресурстар да жатады.

Практикалық көзбен қарағанда жоспарлап реттеуде туризм географиясында ең маңыздысы-рның жорамалдық функциясы. туризмді дамыту облысында ең негізгісі туристік қозғалысқа жорамал жасау. егер де теорияны онан әрі дамытпаса және туризм географиясының зерттеу әдістерін жетілдіре түспесе, практикалық мәселелерді шешу мүмкін емес. теорияның даму міндеттерін екі басты бағытта жүргізуге болады.

А) туристік қызмет көрсетудің территориялық ұйымдастыру заңдылығын халық шаруашылығының саласы ретінде территориялық-жүйелік құрылымдардың таксономиялық деңгейінде анықтау.

Б) туристік – рекреациялық аудандастыруды онан әрі жетілдіру, шарттар мен факторларды зерттеудің заңдылығын және аудандастырудың принциптерін, туристік рекреациялық білім берудің таксономиялық жүйесін жаңарту.

Бұндайда айрықша атап көрсететін жағдай туризм географиясының теориялық және әдістемелік мәселелерін құрайтын туристік аудандастыру территориялық класификацияда анықтаушы түрі ретінде болып қарастырылады.

8-тақырып. Туризм тарихын географиялық тұрғыдан оқу.

Демалыс үшін сапарлардың санының артуы урбандалу процесінің өсуі мен XIX ғасырда темір жол көлігінің дамуына байланысты болды. бұл туристік қасиеттерді әсіресе демалыс үшін жайлы территорияларға деген қасиеттілікті арттырады.

XIX ғасырда медицинаның дамуы климаттың емдік қасиеттері мен теңіз суының жоғары дәрежеде бағалануына (таулы және теңіз маңы) әкеліп соқты. Темір жолдардың салынуы мұндай қасиеттері бар аудандарды туристік сұраныс территорияларына «жақындатты». Ал техниканың дамуы үлкен масштабты туристік инвестицияларға мүмкіндік берді. Бұл кішігірім және белгісіз қоныстардың үлкен теңіз жағалауларындағы демалыс орталықтарына (мысалы, Сопот, Канны, Монте-Карло, Ницца) немесе таулы демалыс орталықтарына (мысалы, Шамони, Давос, Закопоне) айналуына себепкер болды.

Демалыс пен туризмді географиялық тұрғыдан зерттеу XIX жүз жылдықтың екінші жартысына жатады. (И. Г. Коль) XIX және XX ғасырларда үлкен қарқынға ие болған қалалардың дамуы географтарды урбандалу мен туристік курорттық қоныстардың пайда болып, кеңею процестерінің арасындағы тәуелділікті анықтау мәселесін қарастыруға итермеледі. Сонымен, мысалы неміс географы А. Геттнер (1859-1941) мұндай қоныстардың дамуын ең алдымен қалада халықтың шектен тыс шоғырланумен, сондықтан да олардың рекреациялық қажеттіліктерінің артуымен байланыстырды.

«География туризмі» деген терминді ең алғаш 1905 жылы Д. Страднер қолданды. Оның ойынша бұл ғылым туристік қозғалыс пен оның шаруашылық іс-әрекетін зерттеумен айналысуы керек. Сонымен қатар, туристік лайықтылық пен сол жердің аттрактивті қасиетін анықтау керек. Туристік құбылыстардың экономикалық аспектісіне географтар XIX ғасырдың өзінде-ақ көңіл бөлген алайда бұл мәселенің нақты талдауын тек К. Шпютцтың еңбегінде табуға болады.

Автор еңбегінде туристерді қабылдаушы елдер мен аймақтарының экономикалық қоғамдық және мәдени қатынастарының өзгеруіндегі туризмнің үлкен ролін атап көрсеткен.

Шпютц еңбегінде «қонақ үй кәсібінің» дамуының әсерінен жүзеге асқан туристік қоныстардың түрінің өзгеруіне көп орын бөлген. Сонымен қатар ол туристік қозғалыстың әсерінен болатын табиғи, мәдени ландшафтыдағы өзгерістерді зерттеу қасиеттілігіне назар аударды.

Демалыс пен туризмді географиялық тұрғыдан зерттегенде негізінен, ең алдымен ішкі әсіресе халықаралық туристік ағымға көңіл аударды, сонымен қатар жергілікті жерді туристік жағынан игеруге де көңіл қойылады.

30-шы жылдары туризм географиясының әлем бойынша қатты дамуына мүмкіншіліктер туады, әсіресе Германияда (Р. Глюксман, А. Борман, Х. Позер) Францияда (Д. Мидж), Швейцарияда (В. Унцикер), Жапонияда (М. Сато, К. Мисава, Танака, Осаки) сондай-ақ АҚШ-та (Р. Браун, К. Мак-Мерри).

Осындай зерттеулерге байланысты Берлинде 1929-1934 жылдары туризмді зерттеу Институты ашылады.

Дәл сонда С.Лешицкийдің алғаш туристік географиясымен туризм географиясы дейтін түсінікті ғылыми түрде дәлелдейтін теориялық жұмыстары жарық көрді, ол географиялық әдебиеттердің өміріне туризм деген терминді енгізді. Сол кезде туризм географиясының дамуында туризм деген түсінік үлкен рөл атқарды. Ол теориялық шаруашылық географиялық статистикалық құқықтық мәдени және қоғамдық мәселелердің жинағы ретінде туристік қозғалыспен байланысты.

Табиғи ортаның жағдайларына Р.Глюксманн көп көңіл бөлген. Оның туристік проблематикалық кең диапозонын қамтитын еңбегін туризм туралы қазіргі ғылымның ең негізгі туындысы деп есептейді. Ол физикалық географияның зерттеулерінің бөлшектеріне кірмей, табиғи жағдайлардың туризмнің дамуына әсер етуіндей заңдылықтарды дәлелдеуге тырысқан. Ол ең маңызды рөлді климаттық жағдайлар атқарады деп есептеген. Оған қоса, орман жамылғысы жер беті суларының торларын ландшафттың оңды қасиеттерін арттыратын элемент ретінде қарастырады.

1937-1939 жж. неміс географтарының нақты туристік аймақтар туралы еңбектері жарық көре бастайды, Х. Гасманнның жұмысы Гарц тауларының батыс бөлігін қамтыса Х. Дэблердің еңбегінде мекленбургтік теңіз жағалауындағы шипажайлар сипатталған, сонымен қатар Х. Позердің Крконошадағы туристік қозғалысты қарастыратын жұмысын да атап кеткен жөн.

II дүниежүзілік соғыс туризм географиясы саласындағы ғылыми зерттеулерді тежейді. Алайда, мұндай зерттеулер соғыс бітісімен-ақ қайта басталады, себебі сол кездері туристік қозғалыс үлкен қарқынмен дами бастады.

II Дүниежүзілік соғыстан кейін туризм географиясының даму орталығы Франция және АҚШ болды, 1970-ші жылдардан бастап, сондай-ақ, КСРО, Канада, Австрия, Ұлыбритания, Австралия, Жапония, Чехословакия, Югославия, Болгария, Германия, Польша солардың қатарына енді.

1945-1960 жылдардың арасында жаңа термин – демалыс географиясы пайда болып ол туризм географиясы және рекреация географиясымен қатар қолданыла бастады.

1950 жылдардың аяғында Америка әдебиеттерінде жаңа түсінік – «таза ауадағы рекреация» дейтін сөздік пайда болды. Бұл терминді М. Клоусен енгізді. Бұндай демалыс деп қала сыртындағы ашық аспан астында демалуды атайды екен.

1949 жылы туризмнің ғылыми сарапшыларының халықаралық ассоциациясы атты халықаралық ғылыми қоғам құрылды (Association Internationale Experts Scientifiques du Tourisme). Оның орталығы Бернде (Швейцарияда) болады. Бұл ұйым өзінің елінде туристік мәселелермен айналысатын әйгілі ғылыми жұмысшылардың басын қосты.

Әрине, Монте-Карлода құрылған Халықаралық туризм Академикасы жөнінде де атап кеткен дұрыс (Academie Internationale du Tourisme

(АІТ)).бұл ұйым 1956 жылы халықаралық туристік сөздікті басып шығарады.АІТ іс-әрекетінің басты мақсаты туризмнің теориялық негіздерін қамтитын ғылыми зерттеулерді өткізу.Бұл зерттеулердің қорытындылары-олардың жеке басылымы «Revue de Academie Internationale du Tourisme» де шығып отырады. Оның беттерінде туризм географиясы бойынша да көптеген жұмыстар баылды.

Германия Федеративті Республикасында соғыстан кейінгі жылдары туризм географиясының дамуына 2 ғылыми орталықтың маңызды әсері болды.1950жылы Мюнхендегі университеттің жанынан құрылған-неміс экономикалық туризм институты (Deutsche wirt scaft wissen schaftliche Institut fur fremdenverkehr) сонымен қатар1952 жылы Франкфуртна-Майне университеті негізінде ашылған туризм институты (Institut fur Fremctnverkehrwissenschaft).

Туристік шаруашылықтың дамуымен туристердің санының өсуі 1960-шы жылдардан бастап жағдайы жақсы жерлерді игерумен қатар,қолайсыз территорияларды да игеруге көше бастады.бұл жылдары КСРО-да демалыс пен турзим орындарын аудандарда кең түрде жоспарлау етек ала бастады.

Кеңестік туризм географиясында туризмді бүкіл ел немесе бөлек аймақтар масштабында жобалаумен байланысты мәселелер көп орын алуда.Олар болашақ туристік сұранысты,туристік базаның дамуын жоспарлауға және туристік қозғалыстың өзін жоспарлауға қатысты.

В.С. Преображенский және Ю.А.веденин КСРО-дағы туризм туралы ғылымның өтіп шыққан жолын қорытындылай келе мынадай төрт кезеңді көрсетеді.

1 кезең(1968-1972жж)-рекреациялық географияның базистік моделінің құрылуы.

2 кезең (1973-1978жж)-базистік моделінің күшін аймақтық материалды тексеру;

3 кезең (1979-1982жж)-уақыттық әдісті кеңістікті –уақыттық талғауға өту базасы ретінде ашу;

4 кезең (1983 және кейінгісі)-рекреациялық географиялық кеңістік теориясын құруға өту.

Көрсетілген кезеңдердің шекаралары шартты түрде оқиғалар түрінде крсетіліп,авторлардың ірі ұжымдық монографияларының нәтежеленуі таңдалып отырды,соның ішінде;Рекреациялық географияның теориялық негіздері (1975)Рекреациялық жүйелердің географиясы (1980),Мәскеу және Мәскеу облысының халқының территориялық ұйымдастырылуы.

Қазақстандағы демалыс пен туризм географиясы облысындағы зерттеулер ХХ ғасырдың 70-ші жылдарында басталды деп те айтсақ болады.ғылыми –зерттеу және жобалық жұмыстар жүргізуді алғашқы болып Мемлекеттік жобалау институты – «казгипроград»басталды.Ол кездері онда маманданған сәулетшілер

,географтар,экономистер,инженерлер мен басқа маман өкілдерінің ұжымы қалыптасып үлгерген еді.

Туризмнің барлық елдерде қарқынды дамуы бұл құбылыста географиялық талдау қажеттілігінің артуына себеп болды.

9-тақырып.Туризмнің классификациясы

Қазіргі туризм классификациясы,бәрінен бұрын территориялық туристік шаруашылық пен қозғалыстың дамуын жоспарлау үшін қажетті.Бұл классификацияның мәні туризмнің жеке түрлерін бөліп көрсету болды.

Қазіргі уақытқа дейін туризмге нақты классификация жасалынбаған.Оны тәжірбиеде туризмнің нақты түрін бір түрін блудің мүмкін еместігі түсіндіреді.

Туризмді әр түрлі белгілеріне қарай классификациялауға болады.мақсатына қарай,саяхаттың мерзімі мен ұзақтығына қарай,қозғалу түріне,орналасу жолына саяхатқа қатсушылардың құрамына сапасына және т.б.бірақ шешуші ролді атқаратын –саяхаттың мақсаты.

Формасы мен кластардан айырмашылығы –туризмнің түрлері өте әр түрлі.Олар бірқатар факторларға бағынышты,олардың ішіндегі ең айырықшалары:

- бос уақыттың болуы мен ұзақтығы;
- жасы,жынысы,денсаулығы,рухани дамуының деңгейі,адамның жеке талғамы және материалдық молшылық;
- табиғи жағдай мен мезгілдің әртүрлілігі;
- қозғалудың мүмкіндіктерінің болуы және басқалар.

Сапардың мақсатына,шарттарына ,бағытына қарай туризмді кластарға және түрлерге бөлуге болады.

Қоғамдық функциясы мен өндірістік технологиясына қарай туризмнің үш негізгі түрін бөліп қарауға болады. Емдеу,спорттық-сауықтыру,танымдық.

Демалысты дұрыс ұйымдастыру,оны өзіне тиімді пайдалану адам организмін жақсы шынықтырады.Өсіп келе жатқан жастар үшін спорттық-сауықтыру түрлерінің маңызы зор,онсыз жұмыс істейтін адамдардың қоғамық және еңбек іскерлігін көтеру де мүмкін емес.

Жоғаыда айтылған түрлері арқылы туризмнің классификациясы құрастырылып жіктеледі.

Туристік ағым мен оның бағытына қарай,сондай-ақ құқықтық статусына байланысты туризм екі үлкен класқа бөлінеді:ішкі(ұлттық)және халықаралық(шетелдік).Ішкі туризм-бұл азаматтардың өз елінің ішіндегі саяхаты.Халықаралық –бұл азаматтардың өз елінен тыс жердегі саяхаты,туристепдің бір елден екінші елге сапары немесе бірнеше елдерге

сапарлары.Шетелдік туризм-бұл шетелдік азаматтардың туристік мақсаттармен басқа елге келуі.

Бұлай бөліну халықаралық туризмнің екі басқа түрімен тығыз байланысты-кіру және шығу,бұлар туристік ағымның бағыты арқылы айырмашылықта болады.туристің саяхат жасау мақсатына қарай оның шыққан елін және баратын елін анықтайды.Туристің шыққан елі шығу туризмі делінсе,ал баратын елі кіру туризмі деп аталынады.бір турист бірден шығуда және кіруде турист бола алады.

Ұлттық туризм ішкі және сыртқы шығу туристік ағымдардан құралады.Бір елдің ішіндегі туризм-ішкі және келетін туристік ағымдарды қамтиды.

Ішкі туризм дегеніміз демалу,спортпен айналысу және басқа да мақсаттар үшін адамдардың өз елінің ішіндегі қозғалысты.бұндай саяхаттарда елдің шекарасынан өтпейді,туристік құжаттарды толтырмайды.

Халықаралық туризмде турист өзінің елінен шығып басқа бір шетелдік елге барады.кеденнен өту үшін туристік құжаттарды толтырады(поспорт,виза жасау)валюта және медициналықбақылаудан өтеді.Бұл халықаралық туризмнің ерекшелігі болып саналады. Және ішкі туризмнен ең басты айырмашылығы.

Халықаралық туризмнің тағы да бір ерекшелігі –елдің төлем балансына тигізетін әсері.Сондықтан да шетелдік туристердіңкелуін «белсенді»туризм деп атайды.Оған қарсы, туристердің шетелге кетуі ұлттық ақша мөлшерінің азаюуына әсерін тигізеді. Бұндай туризмді “белсенді емес” дейді. Осындай едәуір айырмашылығына қарамастан, ішкі және халықаралық туризм бір-бірімен үнемі тығыз байланыста болады. Шынында да олар бір бүтін туризмнің екі бөлігі. Ішкі туризм халықаралық дамуының негізін жасайды, ішкі туризмсіз халықаралық туризм дамымайды.Ішкі туризм халықаралық туризмнің дамуының негізін жасайды.ішкі туризмсіз халықаралық туризм дамымайды.Ішкі туризм халықаралық туризмнің катализаторы.Ол жаңа рекреациялық ресурстар мен аудандарды игеруге ,туристік инфрақұрылымның базасын құруға әсерін тигізеді,сондай-ақ бірте-бірте халықаралық туристік қозғалысқа,халықаралық туризм индустриясына енуге мүмкіндіктер туғызады.

Туризм класификациясының,оның саяхатқа шығу мақсатына қарай бөлінуі осы уақытқа дейін көптеген пікірталастар тудыруда.көп авторлар оның басты мәселесін бір ауыздан мақұлдайды және саяхатты мақсаты жағынан демалыс пен көңіл көтеру десе,басқа жағынан іскерлік туризм деп бөледі.демалу мен көңіл көтеру мақсатындағы саяхат (рекреациялық туризм)туризмнің дамуындағы ең негізгі бағыт болып саналады.Оның еншісіне дүниежүзілік туризмнің 70%-ы келеді.Олар сауықтыру,спорттық,танымдық сапарларын біріктіреді,шоп-тур және т.б.Көптеген зерттнушілер туристік дамуында басты ролді танымдық туризмге береді.

Соңғы уақыттарда жеке сапарлар дамуда немесе этникалық туризм-туысқандарына таныстарына немесе ата-бабаларының туған жеріне қыдыру ;олар дүниежүзілік тристік ағымның 10%-кұрайды.

Іскерлік туризм –бұл саяхат жұмыс мақсатымен ақшалай кіріссіз командировкаға бару.Бұндай сапармен съезге,ғылыми конгреске,конференцияға симпозиумға;өндірістік семинарда бас қосуға;жәрмеңке,көрме және халықаралық салондарға қатысуға барады және тағы басқалар.Іскерлік туризм-бл болашағы мол және тиімділігі жоғары туризмнің бір саласы.

Туризм түрі жағынан әр түрлі белгілеріне қарай классификацияланған.Ұйымдастыру жағынан қарай туризм:а)ұйымдастырылған(жоспарлы);б)өз жоспары бойынша (әуесқойлық);в)ұйымдастырылмаған (жабайы)болып бөлінеді.Қатаң уақыт тәртібі бойынша белгіленетін турфирмалар ұсынатын саяхат-ұйымдастырылған туризм деп аталады. Ұйымдастырылмағаннан айырмашылығы -әуесқой және жабайы туристер өздерінің саяхатын өзінше ұйымдастырады. Әуесқой туристердің жабайы туристерден айырмашылықтары болады. Әуесқой туристер туристік туристік ұйымдармен байланысты жұмыс істейді.Жабайы туристер турфирмасыз,туристік ұйымдарсыз саяхаттайды.

Туризм жеке және топтық болып бөлінеді.Жеке бір адамның немесе бір жанұяның бес адамға дейін)өздерінің жеке жоспары бойынша саяхатын жеке туризм дейді,бір топ адамның саяхатын (6-7 адамнан бастап)топтық туризм деп атайды.Топтық туризм,әдетте,қатысушылардың тілек-талаптарына сәйкес ұйымдастырылады.Бұл турларархеологиялық мәдени-өнер және тарихи болуы мүмкін.

Жылжымалылық белгісіне қарай туризм стационарлық және көшпелі болып бөлінеді.Туризмнің стационарлық түріне емдеу туризмі және спорттық-сауықтыру туризмнің кейбір түрлері жатады.Көшпелі туризм үнемі қозғалыста болып,өзінің орнын жиі ауыстырып тұрады.қазіргі шақта техникалық мүмкіндердің өсуіне қарай көшпелі туризм күшейетін сияқты.

Су туризмінің серуендеу және спорттық түрлері дами түсті.Туризмнің бұл түріне кіретіндер:су-моторлы спорт,су-шаңғысы спорты,каноэда еспе,желкенді кеме спорты және т.б.Туризмнің бұл түрі суға түсу,жағажай туризмімен ұштасады және теңіз,көл, өзен жағасына орналасқан туристік кешендерде кең тараған.

Су аастындағы аңдарды суретке түсіру,олардың өмірімен танысу мақсатын көздейтін су асты спорттық туризмі әйгілі болып келеді.Балық және аң аулау туризмі де барлымызға таныс.Туризмнің сурет,кино,аң аулау түрлері оның танымалдық түріне жатады.шетел туризмінің ішіндегі ең қымбат түрі-аң аулау туризмі.

Соңғы жылдары тау шаңғысы туризмі жылдам дамуда. Арнайы тау шаңғысы курорттары салынуда. Альпанизм де туризмнің көпшілік түріне айналуда.

Сапардың ұзақтығына қарай туризм қысқа және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. Адамдардың үш тәулікке дейін саяхатқа кеуін қысқа мерзімді туризм дейді. Қысқа мерзімді сапар-туризмнің бұқаралық түрі болып саналады. Ұзақ мерзімді туризм (үш тәуліктен артық) каникул немесе ұзақ мерзімді демалыспен байланысты. Саяхаттың ара қашықтығына қарай туризм жақын және алыс болып бөлінеді. Жақын саяхат өз елімізге, алыс саяхат шетелдерге бару деген сөз.

Туристік ағындардың ритмі бойынша туризм жылдық және мезгілдік болып бөлінеді. Жылдық дегеніміз жыл бойы туристік аудандарға саяхатқа, демалуға адамдардың барып тұруын айтады. Мезгілдік – ондай туристік жерге жылдың бір кезеңінде ғана баруы.

Туристік саяхатқа қатысушылардың жасына қарай туризм былай бөлінеді; а) балалар мен жасөспірімдер туризмі; б) жастар туризмі; в) ересектер туризмі;

Туристердің сапар желісінде орналасуы бойынша туризмді төмендегідей бөлуге болады: а) қонақ үй типті және б) қонақ үй типті емес.

Туристік саяхаттың көрсетілген мақсатына қарай туризм келесідей бөлінеді; а) рекреациялық б) экскурсиялық және в) арнайы туризм. Рекреациялық туризмге – емделу және сауықтыру үшін саяхат кіреді. Экскурсиялық туризм-табиғаты мен әлеуметтік – экономикалық тұрғыдан қызықты орындармен танысу мақсатымен саяхат, бұл бөтен аудандарға немесе елдерге саяхат жасау. Арнайы туризм-арнайы бағдарлама және маршрут бойынша саяхат.

Көлік қызметінің түріне қарай туризм автомобильмен, автобуспен, теміржолмен, теплоходпен саяхаттау болып бөлінеді. Дүниежүзіндегі жолаушыларды тасудың басым бөлігі автомобиль көлігінің үлесіне тиеді. Батыс Еуропада туристердің 70%-ы өз көліктерімен саяхаттайды. АҚШ-та бұл көрсеткіш 90% құрайды.

Соңғы 20 жылда круизді туризм тез дамуда. Круиз-бұл теңіз саяхаты, жабық бір шеңбермен, белгілі бір маршрутпен көрікті, көңіл толарлық жерлерге тоқтап саяхат жасау. Круиздік саяхатта бірінші орында-Нью-Йорк порты. Круиздік туризммен айналысатын елдер; Англия, Норвегия, Греция, Италия, Франция, АҚШ.

Алғашында барлық туристік іс-әрекет коммерциялық түрде болса, онан түсетін кірі туристік мекемелердің жұмысының басты нәтижесі болды. Бірте-бірте коммерциялық туризмге қарсы әлеуметтік туризм деген түінік пайда болды. Әлеуметтік туризм жүйесі тұтынушыларға ғана емес, туристік мекемелерге де өте тиімді. Сонымен, әлеуметтік туризм-бұл ақшалары ағ адамдардың пайдаланатын туризмі, оларды мемлекет және мемлекетке жатпайтын құрылымдар қолдайды.

Экологиялық туризм (экотуризм)-жақында ғана «жасыл»қозғалыс толқынында пайда болды және елдің тұрақты даму концепциясына байланысты ол батыста кең дами бастады.Экотуризмді көпшілік туризмнің баламасы ретінде қарайды.сондықтан да оның қалыптасқан туризмнен айырмашылықтары бар.Олар төмендегідей негізгі белгілері/4/:

- экотуризмнің басты объектісі болатын ерекше табиғи көрікті көзтарлықтай жерлері болуы;
- туризм индустриясының жоспарлы дамуының арқасында қолданғанмен,тозбайтындай табиғи және мәдени потенциалды территорияның болуы;
- басқаларға қарағанда төмен капиталды,материалды және энергосыйымдылығының болуы;
- экотуризмнің ең күрделі мақсаттарының бірі-экологиялық білім беру және экологиялық ойды қалыптастыру;
- бүтіндей мемлекетті немесе жеке аудандардың әлеуметтік-экономикалық көтеретіндей дәрежеде болуы;
- қысқа уақыттық табиғатта уик-эндте демалудан бастап табиғи жаратылыс тақырыбында ғылыми зерттеулер жүргізуге дейін экологиялық туризм туристік ағымдарды әр түрлі мақсаттармен қамти береді.

Діни туризм бүгінгі күні айтарлықтай ауқымды көлемге жетіп отыр.Мұсылмандардың ең басты қасиетті «хаджа(орталығы-Сауд Арабиясындағы Мекке қаласы.Құдайға табынушы католиктер Ватиканға барады.Туристік діни маршруттарды анықтайтын әр елде өзінің ұлттық діни орталықтары бар.

Сонымен,туризм классификациясының ғылыми және практикалық маңызы бар,ол білгенніңді реттеуге және дүниежүзілік туризм қозғалысын терең біліп-түсінуге әсерін тигізеді.

10-тақырып. Рекреациялық сыйымдылық туралы түсінік

Соңғы кезде территорияның рекреациялық сыйымдылығы өзекті мәселеге айналып барады.Бұл халықтың толық демауын қамтамасыз етумен және рекреациялық зоналарында табиғатты қорғаумен байланысты.Территорияның рекреациялық сыйымдылығы дегеніміз-бұл осы территорияда бір уақытта бола алатын табиғаттың тұрақты бірқалыптылығын бұзбайтын және демалу жағдайларын нашарлатпайтын,жоғары мүмкіндегі рекреантары саны.Кейбір зерттеушілердің айтуынша,территорияның рекреациялық сыйымдылығын анықтағанда турстік –рекреациялық іс-әрекеттің объектісінен,яғни рекреациялық потенциалдан бастау керек.Рекреациялық потенциал табиғаттың мәдени-тарихи және әлеуметтік-экономикалық бағалы

байлықтың жиыны, демалыс пен туризмді ұйымдастырғанда алғышарттар туғызады.

Экономикалық аудан және ел деңгейінде рекреациялық сыйымдылық деген түсінік оптималды рекреациялық ағымның экономикалық дму деңгейіне халықтың өмірінің деңгейіне еңбек ресурстарын демалыс пен туризм сферасына тарту мүмкіндіктеріне тәуелділігін көрсетеді. Рекреанттар ағымының мөлшері елдің (ауданның) көлеміне, туристік рекреациялық ресурстардың қорына инфрақұрылымның даму сатысына тікелей тәуелді. Дамуы төмен елдер, үлкен туристік рекреациялық ресурстары болса да, туризм мен оның инфрақұрылымына инвестиция жасай алмайды.

Соңғы уақыттарда кешендерді деградациядан сақтау мақсатымен және рекреациялық іс-әрекеттің комфорттық жағдайын сақтау үшін табиғи кешендерге рекреациялық салмақты оңтайлау мәселесі туды. Бұндай мәселелердің мәні:

- табиғи кешендерге экологиялық салмақтарды дәлелдеу, нормативті рекреациялық әсерлерді белгілеу.

Дүниежүзілік тәжірибеде туристік рекреациялық табиғи кешендерді пайдаланудағы нормативтерде бірақ алшақтық білінеді. Мысалы, бір рекреантқа бөлінетін жағажай нормасы әр елде әртүрлі: 5м-тан-15м дейін.

АҚШ-та мынадай шартты стандарттар қолданылады[5].

Табиғи кешендер және оны құрайтын элементтерінің рекреациялық салмаққа тұрақтылығы жағынан айырмашылықтары болады. Поляк географы А.Ростровицкий (1970) эксперимент арқылы 400 өсімдіктің шыдамдылығын анықтады, бір апта барын қайту құрғақ қарағайлы орман 1 га жеріне 46 адамды анықтады, жас қарағайлы орманға-50-90, жас шабындыққа -126-196, жайылымға-300 адамды. Жіберілетін салмақты А.костравицкий жоғары адам саны арқылы анықтап 8сағат бойы тынымсыз қозғалып 1га жердің шөбін деградацияға дейін жеткізді.

Салмақ белгілі бір мезгіл ішінде территорияда байқалатын рекреанттар саны, яғни табиғи территориялық кешеннің аудан бірлігінің белгілі уақыт бірлігі ішінде қонақталуы. Егер табиғи кешенге түсетін салмақ қалпына келтірілмейтіндей өзгерістер туғызатын болса, бұл критикалық салмақ болғаны; критикалық салмаққа жақын, алайда қалпына келтірілмейтіндей өзгерістер болып қойса, бұл салмақ жіберілмейтін дейді.

Көптеген соңғы кеңестік зерттеулерінің негізін «рекреациялық дигрессияның (стадиялық ережелері жасады. Н.С.казанская (1972) Мәскеу төңірегінің орман-тоғай зоналарын зерттеп оқып рекреациялық дигрессияның 5 деңгейін жазып шықты.

1. Адамның іс-әрекеті орман кешеніне байқалатындай өзгеріс әкелмеді.

2. Адамның рекреациялық әсерінен орман,кешендерінде сирек сүрлеу жолдар,шөп төсеніші білінудің алғашқы фазасында шөпті өсімдіктердің арасында жарық сүйгіш түрлері пайда болды.

3. Сүрлеу жол тораптары жиіленген,шөп жамылғысында жарық сүйгіш түрлері басым,шалғындық шөптер пайда бола бастайды,шөп төсеніші азайған,сүрлеу жолдардан тыс жерде орманның қалпына келуі қанағаттанарлық жағдайда.

4. Сүрлеу жолдар торабы орманды орап тастаған,шөп жамылғысында ормандық түрлерінің саны бірен-саран,өмірге бейімді жас өсімдер(5-7жас)жоқтың қасы,шөп төсеніштері ағаштардың түбінде ғана кездеседі.

5. Езіліп тапталған алаңдарда жеке-дара арам шөптер мен біржылдық шөп түрлері бар,ал шөп төсеніштері мен жас ағаштар толығымен жоқ.

Территорияны жақсы жабдықтағанда ,сүлемдер мен жолдар жүргізгенде территориялық сыйымдылығын кешеннің табиғи сыйымдылығымен салыстырғында бесе үлкейтілуі мүмкін.

Демек,мұнда табиғи кешендерге экологиялық салмақты оңтайландыру туристік рекреациялық ресурстарды сақтау мақсатымен территориялық аудандар мен демалыс зоналарын ұйымдастыру жөнінде сөз қозғалып отыр.

11-тақырып. Туризм және экология

Табиғи ортаны туристік мақсат үшін пайдалану ертеден-ақ өзіне географтар мен басқа да ғылым өкілдерінің көңілін аударушы еді.XIX ғасырдың бірінші жартысында географтар ландшафты өзгеруіне туристік қозғалыстың тигізетін әсерін аңғара бастады.

Өз көркемдігімен ерекшеленетін территорияларға және аудандарға ағыла беретін туристік ағымдар жергілікті халықтың дау шығаруына әкеп соғатын.Олар осы территорияларды туристік әсерден қорғап қоршаған ортаны ластаудан аман сақтап қалуды уағыздады.

Туристік базалардың салынуы және туристік ағымның шамадан тыс шоғырлануы табиғи ортаның туристік құндылығын төмендетеді.

Жыл сайын күшейіп отыратын туристік миграция, туристік инфрақұрылымның дамуы табиғи ортаға қауіп төндіреді, оның әсерін өнеркәсіп, көлік пен урбанизацияның дамуымен салыстыруға болады. Сондықтан да кейде туризмнің табиғатқа, қоршаған ортаға тигізетін әсерін “агрессивті” деп те атайды.

Қоршаған ортаға тигізілетін жағымсыз әсердің байқалуы әр түрлі, олардың кейбіреулері өте қауіпті. Егер де туризм нашар басқарылып, жоспарланатын, дамитын болса, бұндай әсерлер күшейіп тереңдей түседі.

Ол экологиялық жағдайды нашарлату мүмкін, олардың ішіндегі өте қауіптілері келесілер:

- туристік шаруашылықтың дамуы нәтижесінде табиғи ортаның урбандалуы;

- туризм жүйесіндегі мекемелердің және ұйымдардың іс-әректінің нәтижесінде қоршаған ортаның ауасының ластануы. Ол көбіне көлік құралдарымен және коммунальдық қондырғыштармен байланысты. Туристердің қолданатын ұшақтардың белгілі бір мөлшерде ауаны бұзады (шуылмен ластану);

- туристік мекемелердің пайдаланған суларынан, туристік су көлігінен, машина жуудан және тағы басқалардан сулардың ластануы;

- туристердің көп шоғырлануынан, қондырғыштардың қатты сөйлеуінен және көлік құралдарының қатты сөйлеуінен және көлік құралдарының шоғырлануынан да шумен ластануы;

- ландшафт эстетикасының нашарлауы, мүлдем жойылып кетуі бірқатар факторлардың әсерінен болды: туристік құрылыстың шамадан тыс шоғырлануы, олардың жобасыз және тиімсіз орналасуы;

- табиғи орындардағы туристерден қалатын қоқыстар мен қалдықтарды тазарту мәселесі;

- туристердің шамадан тыс дұрыс емес қолдануы нәтижесінде дәне туристік объектілердің дұрыс емес салынуы арқасында табиғи зоналардың экологиясының бұзылуы. Әсіресе, бұл жағынан теңіз жағасы, тау және бос дала жүйелері ерекше көңіл аударарды, өйткені олар туристерді өзіне тартып тұрады;

- туристердің дұрыс қолданбау немесе шамадан тыс қолдануы нәтижесінде археологиялық және тарихи ескерткіштерге зиян келуі;

- жерді дұрыс пайдаланбау, дұрыс жобаламау және туристік объектілер мен мекемелерді дұрыс орналастырмау нәтижесіндегі экологиялық қауіп-қатерлер мен мәселелер.

Соғыстан кейінгі жылдары мұндай процестер өте қауырт жүрді, оны батыс еуропалық және солтүстік америкалық географтар табиғи ортаның “туристік урбандалуы” деп атады.

Су-моторлы спортпен байланысты туризм түрінің жылдан-жылға кең таралып, өркендеуі-өзендер мен көлдер және су қоймаларының ластануына әкеліп соқтырады. Бұлардан басқа, суға туристік мекемелердің қалдықтары да түсіп, оны ластауда.

Жаппай туризм қазіргі таңда бағалы табиғи кешендердің халыққа ашықтығы мен оларды қорғаудың тәжірибелі және ғылыми мәселесін көтеріп тұр. Рекреациялық территориялардың деградацияға ұшырауының себебіне туристік ұсыныс пен сұраныстың сәйкессіздігі жатқызылады. Яғни, рекреациялық саланың дамымағандығы туристердің “ескі” аудандарда шоғырлануына себеп болып отыр.

Туризмнің бұндай әсерлерін көре отырып, мамандар ең маңызды рекреациялық ресурстарды “туризмнен дәне туризм үшін” қорғауды мақсат етіп отыр. Осыған байланысты, зерттеушілердің көбісі туристік құбылыстар мен объектілерді территорияда бірқалыпты орналастыру принципін қолдайды, ол туристер көп баратын аудандарға салмақты азайтады. Көптеген мемлекеттерде туристік қозғалыстың жоспарлы территориялық саясаты жүргізіліп отыр. Бұндай саясаттың ерекшелігі – ол туристік ықпалдың территория бойынша біркелкі таралып, табиғи ландшафтарды сақтап қалуында. Табиғи кешендердің бірқалыптылығын сақтайтын туризм түрін “экологиялық туризм” деп атайды.

Бүгінгі күнде рекреациялық мақсатта қолданғандағы белгілі бір баланыстың, яғни тепе-теңдіктің болуын қамтамасыз ету жатады.

Экологиялық туризмнің басқа туризм түрлерінен айырмашылығы:

- экотуризм табиғатқа бағытталып, негізінен табиғи ресурстарды пайдаланады;

- бұл туризм түрі қоршаған ортаға зиян келтірмейтін, яғни экологиялық жағынан тұрақты;

- экотуризм экологиялық білімділік және адам мен табиғат арасындағы үйлесімділікке бағытталған;

- экологиялық туризм жергілікті әлеуметтік – мәдени ортаның сақталуын қамтамасыз етеді;

- туризмнің бұл түрі экономика жағынан әсерлі болып, жүзеге асырылатын жерлердің, аудандардың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Жалпы айтатын болсақ, экологиялық мәселердің шешуге ат салысатын, мемлекеттің тұрақты дамуына жетуінің бір жолы бола алатын туризм саласының бір бағыты болып табылады.

БҰҰ қабылдаған мемлекеттердің тұрақты даму концепциясының басты мәселесінің біріне тұрақты экологияның құрылуын қарастру жатады. Ал экологиялық туризм әрбір мемлекеттің туризм саласында орнығатын болса, онда экологияның да тұрақтануы байқалар еді. Себебі, экотуризм табиғи ресурстарды, табиғи ландшафтар мен кешендерді сақтауға, туристік ағымдардың біркелкі таралуына үлкен үлесін тигізеді. Өйткені, экологиялық туризм бұл табиғаты сақталған аудандарға әсем ландшафтарды тамашалау, олады танып-білу және сақтау үшін жасалатын сапар болып табылады. Яғни, туризмнің бұл түрі табиғатқа ешбір зиян келтірмейді, адамдардың эстетикалық талғамдарын қанағаттандырады.

Туризм, рекреация және қоршаған орта бір-бірімен байланысты болады. Географиялық орта мен табиғаттың көптеген туристерді өзіне тартатын қызықты элементтері болады, ал туризмнің дамуы экологияға жағымды және жағымсыз жағымен де әсерін тигізуі мүмкін. Туризмнің дамуын экологиялық көзқараспен жоспарлау үшін, алдымен туризмнің экологияға тигізетін әсерін зерттеп анықтау қажет. Егер де туризм

жоспарланып, оның дамуы реттеліп басқарылса, онда ол мынадай экологиялық жағымды жақтарымен көрінер еді:

- маңызды табиғат территориялар мен фаунаны қорғауды қаржыландыру мүмкіндігі, аквальды экожүйелерді қосқанда, маңызды туристік көз тартарлық жерлер болып келетін ұлттық және аймақтық парктер мен қорықтарды дамыту. Бұл жағдай табиғи қорғау шараларына қаржы мөлшері аз елдер үшін қолайлы;

- туристік объектілер ретінде археологиялық және тарихи жерлердің сақталуын қаржыландыруға көмектесу. Әйтпесе бұл объектілердің көбі бұзылып-жойылып кетуі мүмкін. Туристік мақсатта қолданылатын тарихи аудандар (кіші және ірі қалалардағы) сақтап, одан әрі дамуға көмек береді;

- қоршаған орта сапасын жоғарылатуға көмек беру, өйткені туристер әсем, көз тартарлық, таза әрі кір емес жерлерді көруді ұнатады. Туризм табиғи ортаны тазалауға түрткі болады. Әуе, су, шу әр эстетикалық ластануы тоқтатылып, ландшафт пен құрылысты дұрыс жоспарлау нәтежесінде жалпы сыртқы келбетті жақсартуды іске асырады. Сонымен қатар дұрыс орналастырылып жоспарланған туристік объектілер қала мен ауылды мекендерді әшекейлендіреді. Инфрақұрылымды жетілдіру (сумен қамтамасыз ету, канализация, қатты қалдықтардан арылу) шаралары да қоршаған орта сапасының жоғарлануына әкеледі.

Жергілікті тұрғындардың экологиялық білім деңгейін көтеруге әсіресе жастардың экологиялық танымдық деңгейінің жоғарлануына көмектесу. Сонда ғана жергілікті тұрғындар бұл мәселенің олардың ауданындағы маңыздылығын түсіне бастайды.

12-тақырып. Туризм экономикасының туралы түсінік

Қоғамның экономикалық өмірі күрделі де, әр қилы және қарама-қайшылықта болып келеді. Оның құрамы да көп деңгейлі болады, оны тек экономикалық ғылым жүйесі ғана түсініп біле алады. Бірінші жағынан, туризм өз алдына жеке шаруашылық сферасы ретінде экономикалық жалпы заңдылық болса (өндіріс өнімділігін көтеру заңы, сұрныс және ұсыныс заңы, бәсекелес баға шығару және т.б.) екінші жағынан, туризм – бұл адамның іс-әрекетінің ерекше бір түрі және халық шаруашылығының айрықша бір сферасы. Осыған байланысты экономикалық дамудың жалпы заңдылығы туризм сферасында ерекше сипат алады.

Шаруашылық сферасының барлық деңгейінде туризм экономикасы адамдардың мінез-құлпын зерттейді өйткені олар туристік өнімдерді өндіреді, бөледі, айырбастайды және тұтынады.

Туризм экономикасы түйінді мәселелері мыналар:

1) адамдардың туристік қызметке қажетін тудыратын объективті факторлар;

2) адамдардың туристік қажеттерінің мазмұны мен сипаты, сондай-ақ қажеттіліктің әр түрлі категориялы классификациясы;

3) туристік өнімдерді пайдаланушы адамдардың экономикалық көзқарасы және олардың (туристердің)ынта –көңілі;

4) туристік өнімдерді өндіру процесінің экономикалық ерекшеліктері туристік индустрияға және туризм сферасының еңбек мүмкіншіліктеріне талдау жасау;

5) қазіргі ішкі және сыртқы нарық жағдайындағы туристік өнімдерді өндіру, айырбастау және таратудың экономикалық ерекшеліктері;

6) мекеме және деңгейлеріндегі туризм жұмысының қаражат және экономикалық ерекшеліктері;

7) микро және макродеңгейдегі туризмнің экономикалық және әлеуметтік әсері.

Туризм экономикасын жетік түсініп білу үшін оның арғы тарихына тоқталып өткен жөн. Туризм экономикасы қоғаммен саяхатпен және туризммен бірге дамып отырды.

Ұлттық шаруашылықтың құрамының бір бөлігі ретінде басқа өзгерістермен бірге туризмнің экономикасы мен әлеуметі де өзгеріп тұрды.

Тарихи жағынан қарасақ, туризм дегеніміз бұл сонау көне заманнан бүгінгі күнімізге дейінгі көп жылдардың нәтижесі. Ерте кезеңдерде туризм экономикасы саяхатшылардың басқа елдердің халықтарының әдет-ғұрыпін даму деңгейінің сипаттарын зерттеумен шектелсе ал Рим империясының дәуірінде ертедегі туризмнің алғашқы экономикалық ресурстары ретінде мемлекеттік және жекеменшік керуен сарайлар болды.

Орта ғасырда христиан діні мен сауданың дамуына байланысты саяхаттаушы шіркеуге қызмет етішілер мен көпестер пайда болды. Біріншілері христиан дінін дамытуды мақсат етсе, екіншілерінің мақсаты-баю еді. Туристік ресурстар монастырь түріне көшеді, керуен сарайлары қайтадан дами бастайды.

Ұлы географиялық ашулар дәуірінде саяхатшылардың теңізде жүзушілер мен алғашқы өтушілердің мақсаты экономикалық мақсатқа айналады-жаңа территорияларды басып алу және оны игеру. Саяхат пен экскурсия экономикалық жаңа түрге көшеді, яғни туризм түріне. Осылайша 1908 жылы ресейде экскурсиялық білім беру комиссиясы құрылады, оның мақсаты-білімді адамдарды Батыс пен Шығыстың мәдениетімен таныстыру. Бұл комиссияға бірнеше министрліктер қолдау көрсетті.

Өндірістік төңкеріс дәуірінде ішкі және халықаралық туризмнің дамуының материалдық негізін құрайтын жаңа көлік түрлері пайда болады.

XX ғасырда туризм адам тұрмысының нақты бір факторына айналды. Ұйымдастырылған экскурсиялар көптеген халықтың өмір сүру дәтүріне енеді. КСРО-да кеңестік үкіметі кезінде туризм бұрын болмаған

қарқынмен дамыды, жаңа әлеуметтік түрге жетті, халық үшін қызмет жасады. XX ғасырдың 90-шы жылдары халықаралық туризм кең дами бастайды. Туризм экономикасы жаңа сипаттарға ие болады: көтерме туристік фирмалар, жеке турагеттер мен туроператорлар, дүниежүзілік, ұлттық және аймақтық әр түрлі туристік ұйымдар пайда болды.

Қазіргі шақтағы туризм жұмысының экономикалық механизмі

Туризм жұмысының экономикалық механизмін түсіну үшін мынадай екі мәселені шешу керек: біріншіден, бұл механизмнің барлық жүйелерінің негізгі шеңбері туралы толық мағлұмат болу керек; екіншіден, бұл жүйенің жеке бөлшектерін терең зерттеп білу қажет.

Қазіргі шақтағы туризм жалпы экономикалық механизмі келесідей ережелермен ашылуы мүмкін.

1. Қазіргі туризм нарықтық ортада мемлекеттің бақылауымен және реттеумен сонымен қатар басқа да қаражат, экономика институтымен және ұйымдармен жұмыс істейді. Мұны былай түсінуге болады, барлық туристік фирмалар мен ұйымдар үш негізгі экономикалық таралу қағидаларымен жұмыс істейді.

- біріншіден, олар басқарудың ерікті болуын және соған сәйкес бастамамен жауапкершіліктің бос болуын қалайды.

- екіншіден, олардың шаруашылық іс-әрекеттері объективті түрде туристік нарықтың заңдарына бағынады (күн заңына, сұраныс пен ұсыныс, бәсекелестік, ақша айналымы, баға құру заңына);

- үшіншіден, турист және табиғат үшін туризмге әлеуметтік және адамгершілік бастаманы енгізуге мемлекеттік және қоғамдық институттар туризмдегі нарық процестерін реттеуге тырысады.

2. Туристік фирмалардың нарық ортасында жұмыс істеуі туристік нарықтың ерекшеліктері мен заңдылықтарын объективті түрде оқып-білуді қажет етеді. туристік нарықты оқудағы негізгі аспектілер келесілер:

- туристік нарықтың жұмыс істеу механизмі, оның сегменттері, маусымдық сипаты;

- туристік нарық пен сегменттерінің жұмысы;

- бағаның қалыптасуы және туризмдегі бағаның құрылуы;

- туризм сферасындағы сұранысқа әсерін тигізетін факторлардың оқып-білу және баға мен табыстың сұраныстың төлем қабілетіне әсері;

- туристік қызметке ұсыныс жасауға әсерін тигізетін факторларды оқып-білу, сондай-ақ құнды және құнсыз факторлардың әсерін де қарастыру.

3. Ұзақ мерзімдік болашаққа, туристік нарықтағы экономикалық теңдестік, туристік индустрияға объективті қаражат

- экономикалық талдау жасауды қажет етеді (оның құрылымы даму тенденциясы мен жағдайы функциялық ролі мен бағыты). Туризмнің материалдық-техникалық базасына және ресурстарына талдау жасау, нақты

іске асатын туристік ұсыныстарды шешуге сондай –ақ туристік өнімдердің сапасы туралы көмек береді.

4. Туризм экономикасының маңызды мәселесі-бұл салада жұмыс күшін пайдалану .Сондықта туристік іс-әрекеттің экономикалық әсері оның барлық көріністерінде терең талдау жасауды керекетеді.Еңбек өнімділігі мен еңбек сыйымдылығына талдау ерекше көңіл қоюды қажет етеді.

5. Туризм экономикасы негізгі мәселе ретінде іскерлік іс-әрекет пен туристік фирмалардың нарықтағы тәртібі туралы тақырыптарды зерттейді.бұл туризмдегі іскерлік іс-әрекеттің айрықшылығына есеп жүргізу,коммерциялық есепті терең білу,бұл жұмысты жоспарлау әсіресе,бәрінен бұрын бизнес-жоспар жасау,сондай-ақ бухгалтерлік және басқару есептерін білу.

Туризмдегі іскерліктің маңызды мәселесі –ол туристік фирманың шығынына,кірісіне жалпы пайдасы мен табысының шегіне талдаулар жасау.Шығынның шегі мен табыстың шегін білу фирманың туристік нарықтағы тәртібі мен орнын шешуге мүмкіндік береді.

6. Туризм экономикасының маңызды бөлімі-табыс факторларына талдау жасау;жұмыс ақысы мен еңбектің бағасы;капиталдың бағасы мен пайызы;туристік рента (пайыз түрінде түсетін табыс).Туристік рента мәселесі мен өнімдер шегіне ерекше көңіл аудару керек.Бұл туризмді өзіндік қаржыланудың ішкі көздерін анықтаға мүмкіндік береді және туризм сферсындағы өндіру факторларының өнімділік шекарасын белгілейді.

7. туризм экономикасы өзіне қаржы мәселесін де енгізеді:турфирмалардың өзінің қаржы ресурстары,кредит алу мүмкіндіктері,банкпен және банк жүйелерімен өзара қатынасы,барлық деңгейдегі бюджетпен қатынас және салық салу.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келгенде ,қазіргі туризмнің экономикасы маңызды экономикалық ғылымның біреуіне айналды,онысыз бүгінгі күні экономика ғылым жүйесінің өмір сүруі мүмкін емес.

13-тақырып. Туризмнің экономика сферасына әсері.

Туристік фирмалардың қызметінің шығынсыздығын анықтайтын кейбір мәселелер.

Қазіргі экономикада туризмнің ролі үнемі өсіп және өзгеріп тұрады.бұрын туризмде алдыңғы рольде болған елдер,қазір екінші және үшінші орындарға кетуде.олардың орнына жаңа озаттар келуде.

Экономикалық жағынан туризмді былайша қарастырады:

- өнімді өндіру,айырбастау және бөлу сферасындағы қоғамдық қатынастардың белгілі бір жинағы ретінде;

- белгілі бір өндіріс саласы мен экономикалық іс-әрекеттерді қосып, елдің халық шаруашылық кешеннің бір бөлігі ретінде;
- туризмді елдің немесе аймақтың шаруашылық саласы сияқты зерттейтін экономикалық ғылым ретінде;
- туристік өнімді өндіретін, оны қолданатын, бөлінетін және айырбастауды зерттейтін қоғамдық ғылым ретінде;
- туристік экономика жүйесінің барлық деңгейіндегі адамның мінез-құлқын зерттейтін қазіргі экономикалық теория ретінде;

Фундаменталды экономика жағынан қарасақ, туризм дегеніміз ол экономикалық кешен, оның дамуы ішкі себептерден гөрі, көбінесе әлемдік шаруашылық процестер мен қатынастар арқылы түсіндіріледі. Сонымен қатар, туризм-көптеген дамушы елдердің экономикалық өсуінің катализаторы. Өйткені туристер басқа елге демалысқа барғанда басқа өндірісте өндірілген өнімнің бір бөлігін ғана апарып қоймайды сонымен қатар онда жаңа жұмыс орнын да құрады.

Қазіргі туризм экономикалық құбылыс ретінде:

- индустриялық түрде болады;
- туристік өнім мен қызмет түрінде көрінеді, оны жинауға және көлікпен тасуға болмайды;
- жаңа жұмыс орындарын құрайды және жаңа аудандарды игерудегі алғашқы қарлығаш, сонымен қатар ұлттық экономиканың жылдам дамуының катализаторы болады;
- туризмге мамандандырылған елдің пайдасына ұлттық табысты қайта бөлу механизмі ретінде кіріседі;
- ұлттық табыстың өсуіне, жергілікті инфрақұрылымының дамуы мен жергілікті халықтың өмір деңгейінің өсуінде мультипликатор ролін атқарады;
- жоғарғы деңгейдегі әсерлілікпен және инвестицияның жылдам қайтарылуымен сипатталады;
- табиғат пен мәдени мұраны қорғаудың тиімді құралы ретінде жұмыс істейді, өйткені оның негізгі ресурстарының базасын осы элементтер құрайды;
- барлық шаруашылық салаларымен және адамның іс-әрекет түрлерімен сәйкес келе береді.

Сонымен, туризм аймақтың немесе елдің экономикасына белсенді түрде әсер ете алады, онда ол оның шаруашылық әлеуметтік және гуманитарлық негізінде дамиды.

Туристік фирмалардың қызметінің шығынсыздығын анықтайтын кейбір мәселелер.

Нарық экономикасында өндірістік қорлардың заттық факторлар қозғалысы құндық қажеттілігін туғызады. Құнды және материалдық қажеттіліктер біртұтас болады. Бұл бірлік өндірістік қорлардың мәнімен анықталатын қажеттіліктің сипаттамасы болып табылады.

Заттық және құндылық формаларының бірлігін ескере отырып, өндірістік қорларға деген қажеттіліктерді анықтау дегеніміз ынтымақтастығын техникалық және технологиялық шешімдерді таңдауда құндық параметрлер де қатысуы керек деген сөз. Олар құрастырушылардың техникалық тапсырмаларында болуы қажет. Өндірістік жабдықтардың элементтерінің құнын жоғарылату жаңа өнімдер түрін (қызмет) игерудегі турфирмалардың қаражаттарына қатты әсерін тигізеді, ол игеруге кететін жоғарғы шығынмен байланысты, себебі олардың орны түскен табыспен әр уақытта тола бермейді.

Турфирманың қаражатының тұрақтылығы түсетін табыстың мөлшеріне түгелімен тәуелді. Табыс заттың бірлік бағасын (қызмет) оның таратылған санына көбейту арқылы анықталады. Табыс мөлшері барлық кетірген шығындарды өтеуі және табыс алуды қамтамасыз етуі керек. Осындай тапсырмаларды шешу үшін экономика ғылымы келесідей категориялы инструменттерді жасады:

- өтеу құны;
- өтеудің орташа мөлшері;
- өтеу коэффициенті;
- шығынсыздық нүктесі;
- табыс шегінің нүктесі;
- мықтылық беріктілік.

Бұл категорияларды рет-ретімен қысқаша қарастырып шығайық.

Өтеу сомасы деп табыс пен барлық ауыспалы шығынның арасындағы айырмашылықты айтады, яғни өтеу сомасы дегеніміз бұл өндірістің тұрақты шығыны мен табысының жиынтығы. Өтеу сомасы - ол тұрақты шығынды өтеуге және табыс алуға салынатын қаражат. Өтеу сомасын есептеу үшін табыстан барлық ауыспалы шығынды шегереді (кейде оны тікелей шығын дейді).

Өтеудің орташа мөлшері дегеніміз заттың бірлік бағасы мен орташа ауыспалы шығынның арасындағы айырмашылық. Өтеудің орташа мөлшері дегеніміз өнімнің бірлігінің тұрақты шығындарды өтеудегі және табыс алудағы үлесі.

Шығынсыздық нүктесі бұл турфирманың белгілі мөлшердегі өндірісі және онан түскен табысы, ол оның барлық шығындарын және нөлдік кірісті де өтейді.

Табыс шегі (оны кейде сатудың критикалық мөлшері дейді) - бұл шығынсыз нүктеге сәйкес келетін табыс.

Мықтылық беріктілік - бұл нақты табыстың табыс шегінен пайыздық ауытқуы, яғни нақты және табыс шегінің айырмашылық қатынасының нақты табысқа пайызы арқылы шығарылады.

Жоғарыда көрсетілген категорияларды пайдалану барлық мекемелердің өндірістік іс-әрекеттерінде, оның ішінде турфирмаларда да бірқатар практикалық тапсырмаларды шешуге мүмкіндік береді.

Есептер туралы бірнеше мысалдар келтірілік.

1 мысал - фирма белгілі бір қызметті өндіреді және оны рекреанттарға өткізеді. осы қызметтің бірлігіне ауыспалы шығыны рубльмен келесідей:

шикізат, жанармай және басқа да еңбек заттары-200;

еңбек ақысы-160;

ауыспалы өндірістік шығыны-80;

ауыспалы өткізу шығыны-40;

барлығы-480;

қызметтің бірлік бағасы-600;

тұрақты шығындар-136мың рубльді құрады.

32 мың рубль табыс түсіру үшін фирма қанша қызмет бірлігін өткізу қажет екенін анықтау керек.

Шешімі: 1) Өтеу сомасын табыс пен ауыспалы шығынның арасындағы айырмашылық ретінде немесе тұрақты шығын мен табыстың жиынтығы ретінде қарастырайық: $136 \text{ мың} + 32 \text{ мың} = 168 \text{ мың рубль}$;

2) Қызметтің бірлік бағасы мен орташа ауыспалы шығынның арасындағы айырмашылық ретінде өтеудің орташа мөлшерін анықтаймыз: $600 - 480 = 120 \text{ рубль}$;

3) осындай белгіленген табыс алу үшін қызмет бірлігінің санын табамыз. Ол үшін өтеу сомасын оның орташа мөлшеріне бөлеміз: $168 \text{ мың рубль} : 120 \text{ рубль/бірлік} = 1400 \text{ бірлік}$.

2-мысал. Фирма 10мың қызмет бірлігін көрсетуді жоспарлап отыр. Бір қызметті өндірудің орташа ауыспалы шығыны және оны өткізу 150 рубльді құрайды, тұрақты шығыны-2500мың рубль. фирма 500мың рубль табыс алуды жоспарлап отыр. көрсетілетін қызметті қандай бағамен сатуы керек?

Шешімі: 1) тұрақты шығынға жоспарлап отырған табыстың мөлшерін қосып өтеу жинағын табамыз: $2500 \text{ мың рубль} + 500 \text{ мың рубль} * 3000 \text{ мың рубль}$;

2) Өтеу сомасын көрсетілетін қызметтің санына бөліп өтеудің орташа мөлшерін анықтаймыз: $3000 \text{ мың рубль} : 10 \text{ мың} = 300 \text{ рубль/бірлік}$;

3) Өтеудің орташа мөлшеріне орташа ауыспалы шығынды қосып көрсетілетін қызметтің бағасын табамыз: $300 \text{ рубль} + 150 \text{ рубль} = 450 \text{ рубль}$.

3-мысал. Фирма белгілі бір қызмет түрін көрсетеді. Оның іс-әрекеттері мынадай көрсеткіштермен белгіленеді (мың рубль)

өткізуден түсетін табыс-150;

ауыспалы шығыны-100;

тұрақты шығыны-40;

табыс-10.

Табыс шегін анықтау керек, ол тұрақты шығынның өтеу коэффициенттеріне қатынасы арқылы есептелінеді. Соңғы өтеу сомасының үлесі таратуда түсетін табыстағы үлесі болады.

Шешімі: 1) Өтеу сомасын есептейміз: $150 \text{ мың рубль} - 100 \text{ мың рубль} = 50 \text{ мың рубль}$;

2) Өтеу коэффициентін есептейміз: 50 мың рубль : 150 мың рубль * 0,33;

3) Табыс шегін анықтаймыз: 40 мың рубль : 0,33 * 121,21 мың рубль.

Егер өтеу коэффициентінің соңғы саны бірлік сан болып келсе (біздің мысалда 3-саны), табыс шегін анықтағанда қате кетеді. Оны болдырмау үшін өтеу коэффициентін есептің алғы санына ауыстыру керек (40 мың рубль * 150 мың рубль) : 50 мың рубль * 1210 рубль болды.

4 мысал. 3-ші көрсеткіштері бойынша нақты табыс шегін пайыздық ауытқуы есебінде мықтылық беріктілігін есептеп шығару.

Шешімі (150 мың рубль - 120 мың рубль) * 100% : 150 мың рубль * 20%

20% мықтылық беріктілігінің көрсеткіштерінің мәні келесіде егер нарық жағдайларының өзгерістеріне қарай фирманың табысы 20% аз қысқарса, онда фирма кіріс ақша алып тұрады, ал егер 20% артық болса, онда фирма шығынға ұшырайды.

14-тақырып. Туристік сұраныстың географиялық ерекшеліктері мен маңызы

Кеңестік география ғылымында территориялық рекреация жүйенің модельі жасалынған. XX ғасырдың 70-ші жылдарының ортасында В.С.Преображенский (1975) басқарған ғалымдар тобы қарастырып, кейін Н.С.Мироненко мен И.Т.Твердохлебовтардың (1981) жұмыстарына онан әрі дамытылды. Батыста туризмнің концептуалды моделін Г.Гуибилато (1983) жасаған және оны Г.Ваккерман (1988) толықтырған. Осыларға сүйене отырып, туризм жүйесі өзіне екі шағын жүйені енгізеді: «туристік іс-әрекет субъектісі» (туристер) және «туристік іс-әрекет объектісі» (туристік ресурстар, туристік мекемелер мен ұйымдар).

Бұл жүйе шеңберінде туристер сұранушылар немесе сатып алушылар ролінде болса, туристік қызмет көрсетушілер мен заттар әкелушілер сатушылар ролінде болады. Осылай болғанда, туристік іс-әрекет субъектісіне – туристке-жүйеде қарсы тұратын туристік іс-әрекет объектісі – «туристік шаруашылық» болмақ.

Туристік шаруашылық екі бөлікке бөлінеді: туристік ресурстар және туристік инфрақұрылым; бұларға кіретіндер: туристік мекеме, ұйымдар және кәсіпорын.

Жалпы туристік шаруашылық туристерге қызмет жасайтын басқа да халық шаруашылық салаларымен қосылып, «туристік индустрия» жүйесін құрайды.

Туристік индустрия жүйесіне арнайы кәсіпорын, ұйым және мекемелер кіреді:

- 1) түнеуге қызмет көрсететін мекемелер(қонақ үйі,мotelь,кемпинг,жеке пәтер,санаторий,пансионат,туристік база,демалыс үйі);
- 2) тамақтану мекемесі (меймархана,кафе,бар,асхана және т.б.);
- 3) көлікпен қызмет көрсететін мекемелер(автомекеме,темір жол мекемесі,теңіз және өзін кәсіпорынының флоты);
- 4) туристік өнімдерді шығаратын және тарататын туристік фирмалар (туристік бюро,экскурсиялық бюро,туристік фирма,туристік агенттік);
- 5) жарнама-ақпараттық туристік мекемелер(жарнама агенттігі,жолдама тарататын бюро);
- 6) туристік өнеркәсіп мекемесі(туристік сувенирлер шығаратын фабрика,туристік жабдықтар,туристік жиһаз шығаратын мекемелер);
- 7) сауда мекемелері(дүкендер,прокат пункті және т.б.);
- 8) туризмдегі бос уақыт сферасының мекемесі(кино концерт залдары,ойын автомат залдары және т.б.);
- 9) әуесқойлық туризм мекемесі(туристік,альпинистік,велосипед клубтары және т.б.);
- 10) туризмді басқару органы(комитеттер,туризм департаменті,қоғамдық туристік ұйымдар);
- 11) туристік оқу орны(жоғарғы және орта арнайы туристік оқу орны);
- 12) ғылыми-зерттеу және жоспарлау мекемесі (ғылыми-зерттеу туристік институты,лабораториялар,зерттеу полигондары).

Туристік индустрияның басты құрамы-бұл «туристік мекемелер». Туристік мекеме дегеніміз барлық керекті өндірістік құралдарды біріктіріп, (жерді, ресурстарды, еңбек күшін,ақшаны және т.б.) туристерге қызмет көрсету үшін өндіріс орнын дайындайтын ұйым.

Туристік мекемелер өз қызметтерін ұсынып,халықтың туристік қажеттілігін өтейді.

Туристер негізгі,қосымша және қосалқы қызметтерді тұтынушылар есебінде пайдаланады.

Негізгі қызметтер туристік жолдамаларда келісіммен шектеледі.ондайларға жататындар:орналастыру,тамақтандыру,көлік қызметі,экскурсия қызметі.

Қосымша қызметтер туризмнің инфрақұрылымы дамыған жағдайда жалпы кірістің 50%атқарады.Олар:негізгі қызметтерге кірмейтін сауықтыру қызметі,медицина қызметі,ойын мекемелері және басқалар.

Қосалқы қызметтерге жататындар:сувенир өнімдерімен қамтамасыз ету,туристік символикамен,сауда,валют-кредит,ақпарат және басқа да қызметтер.

Қосымша және қосалқы көрсетілетін қызметтердің арасында айырмашылық жоқ.

Туристік мекемелер «туроператорлар»және «турагенттер»болып жіктеледі.Туроператор дегеніміз бұл да туристік мекеме,өзінің және

басқаның қызметтерін араластырып өзінің жаңа туристік өнімін жасайды. Бұл жаңа өнімді паушальді(кешенді)тур деп атайды. паушальді тур-бұл әр түрлі мекемелер шығарған бірнеше құрамды қызметтер жиынтығы.

Туроператорлардың өнімдері турагенттер арқылы таратылады. Ірі туроператорлардың өзінің тарату желісі-саяхат бюросы болады.

Туризм жүйесінде ең күрделі орын алатын- «туристік ұйымдар». демек туристік ұйымдар туристік басқаруларға арналған, олар мемлекеттік және жеке құрылымдарды аймақтық, ұлттық және халықаралық деңгейде қамтиды.

Туристік ұйымдар жоспарлауға және туризмнің дамуын басқаруға өте қажет.

Жаңа рекреациялық территорияны игеруге, туристік іс-әрекетті кеңейту, жаңа туристік объектілердің құрылысы үлкен инвестициялық салымды керек етеді. Ірі жобалар әр түрлі көздерден қаржыланады: мемлекет тұрғысынан, ұлттық және шетелдік, жеке қаржы мекемелері, біріккен мекемелер, халықаралық ұйымдар және басқа да заңды мен жеке тұлғалар.

Туристік сұраныстың көбеюі капитал салуды өсіруді және туристік қызметтің мөлшерін көтеруді қажет етеді. Бұл территорияның экономикалық іс-әрекетін жаңартуға әкеледі, кіріс көбейді. түскен кірістің бір бөлігі мемлекетке салық арқылы түседі. Бұдан да басқа мемлекет қазынасы кеден салымдары арқылы толықтырылынады. осылай жиналған ақшалар қайтадан жаңа туристік жобаларды қаржыландыруға жіберіледі.

Туристік жүйе-оны қоршаған ірі орталармен бірге қарастырғанда күрделі құрылым. Экономикалық, әлеуметтік, технологиялық, саяси және экологиялық бір бүтін болады. Сыртқы дүние туризм жүйесіне қатты әсерін тигізеді, оның әсері екі түрлі болады: бір жағдайда туристік іс-әрекеттің дамуына мүмкіндіктер туғызса, басқа бір жағдайда керісінше әсерін тигізіп, тіптен жойылып кету қаупін туғызады. Жойылып кетпейнәтижелі жұмыс істеу үшін туризм жүйесі қоршаған сыртқы өзгерістерге бейімделіп отыру керек.

Туризм еліміздің белгілі бір территориясының халық шаруашылық саласының дамуына онды түрде әсерін тигізеді, инфрақұрылым құрып, дамуын жылдамдатады, өндіріс күштерін орналастыруға әсерін тигізеді. туристердің келуі және олардың шығыны ауыл тұрғындарының өмірінің деңгейін көтереді. Туризм территориялық ақша баланс құрылымының кірісі мен шығысына үлкен әсерін тигізеді, оны рекреациялық аудандар өз пайдасына шешеді.

Туризмнің менеджменті мен маркетингі

Барлық қызмет жүйесі екі шағын жүйеге бөлінеді. Рның біреуі өзінің қарауындағы ресурстарды өңдеп, тауарға және қызмет көрсетуге айналдыратын шағын жүйе, л екіншісі-шағын басқару жүйесі, оның міндеті- бірінші шағын жүйенің іс-әрекеттерін бақылау және оған жетекшілік

ету.Әдебиеттерде екінші жүйені басқару жүйесі немесе менеджмент жүйесі деп атайды. «Менеджмент»деген сөз (ағылшын сөзінен-management) «басқарма»деген мағына береді. «Менеджер»-менеджмент саласында көпжылдық дйындығы бар,білім деңгейін әрдайым көтеріп тұратын маманданған басқарушы.

Қазір нәтижелі менеджмент индустриясы дамыған мемлекеттердің негізгі,ал дамушы елдерде ең керекті ресурсы болып отыр.жеке мекемелердің экономикалық жағдайы және толық экономика күйі Знегізгі факторларды анықтайды:техника және ехнология деңгейі;жұмыс күшінің сапасы;өндірісті ұйымдастыру және басқару (менеджмент).Ең соңғы фактор,яғни менеджмент алдыңғы екі факторларға әсер етеді.

Қазіргі басқару жүйесі қарапайым және икемді болуы керек.Бірдей мінсіз басқару моделі болмайды,өйткені «әрбір туристік фирма өзінше керемет»деп туризм облысындағымамандар дұрыс айтқан.ол өз моделін іздестіру керек.Америкалық компаниялардың көбі жылына бір рет ұйымдастыру жұмысына өзгерістер енгізіп тұрады.

Қазіргі туризм менеджменті сферасындағы туристік мекемелердің іс-әрекеттерін және ұйымдастыру ерекшеліктерін ескеруікерек.

Туризмнің бірнеше өзіне тән ерекшеліктері бар/1/.

Біріншіден,оның тереңге тарауы (құбылыс ретінде-қайда адам болса,сонда туризм болады.)және элементтерінің өзара байланысының күрделілігі.Туристік мекемелердің көбісі шағын келеді.Ірі мекемелер халқы көп жерлерде ғана құрылады.Туристік индустрияда көптеген өндіріс,мекеме және ұйымдар бар,оларқалай болғанда да бір аймақтық басқару жүйесінде істеуі керек,онда қойылған міндеттер-туристік қызмет көрсету нарығында ұзақ уақыт жұмыс істей білу және басқалармен жарыста ұта білуі керек.барлық туристік индустрияны,барлық туристік аймақты бақылап,талдаулар жасап тұру қажет.осындай жағдайларда менеджменттің көмегімен барлық аймақтың,сондай-ақ жеке туристік ұйымдардың даму стратегиясы жасалынбақ.

Басқарудың объектісі ретінде туризмнің екінші ерекшелігіне өлшеуге қиын және түсініксіз мақсаттарды жатқызуға болады.Жеке мекеменің менеджменті үшін іс-әрекеттері табыс алуға бағытталған,нақты өлшемді мақсат болуы шарт,ол-құндылықты көбейту,бос ақшаны үнемі айналысқа жіберу,табыс келтіру және басқалар.Туристік ұйымның менеджменті үшін ондай мақсаттар мекеме деңгейінде де,аймақ деңгейінде де болмайды.сол үшін туристік ұйымның өлшемді мақсаттары болмайды,сондықтан да оның өндірістік қабілетіне және жетістіктеріне нақтылы баға беруге болмайды.

Туризм менеджментінің үшінші ерекшелігі-оның аймаққа әсерінің шектеулілігі.Жеке туристік мекеменің басқару мамандары жарғыда көрсетілген өкілдік бойынша өздерінің шаруашылы іс-әрекеттеріне байланысты барлық жұмыстарға тиісті шешім қабылдай береді.туристік ұйымның менеджментінің ондай өкілдігі жоқ.Туристік ұйым мемлекет

қаржысын пайдаланып мемлекеттік шаруашылықпен айналысады, сондықтан да оларға мемлекет саясатының ықпалы басым. Менеджмент өз аймағындағы саяси күштерге көңіл аударуға тиісті, өйткені оның мамандары еңбек ақыны үкімет бюджетінен алады.

Туризмнің төртінші ерекшелігі-мүдделі туристердің сырттан тигізетін әсері. Туристік мекеме және ұйым көптеген мүдделі адамдар мен клиенттермен жұмыс істейді, олардың қызығу септері де әр түрлі және олар қатты әсерін тигізеді. Туристік ұйым және мекеме кредиторлармен, саяси құрылымдармен, қала басшыларымен, туристермен бірігіп жұмыс істейді.

Басқару объектісі ретінде туризмнің ең маңызды бесінші ерекшелігі-туристік өнімнің айрықшылығы, оның өндірілу көзімен бірге қалыптасуы. Өйткені туристік өнім көрсетілетін туристік қызмет арқылы ғана өндіріледі, жоғарыда айтылғандай, оны қоймада сақтау немесе көлікпен басқа бір жерге жіберу мүмкін емес. Бірден туристер көп келеді деп те болжам жасауға болмайды. Сол себептен де туризм менеджментінде өз қызметкерлеріне көңілді көбірек бөлген жөн.

Туризмнің алтыншы ерекшелігіне туристік өнімнің сыртқа тигізетін әсерін жатқызуға болады. Мұнда сөз болатын - туристердің қоршаған адамдармен қатынасы. Бос уақытында өткізген саяхат-бұл басқа саяхатшылармен және жергілікті тұрғындармен әңгімелесіп, қатынас жасау. Жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, келген қонақтың «туристің» мәдени қатынасы оны қабылдаушыларға және басқа да туристерге үлкен әсерін тигізеді. Егер келген туристің тәртібі нашар болса, ол жергілікті халықтың оған қатынасын нашарлатады, осыдан оның демалысы да бұзылады. Туризм адам өмірінің әр түрлі сферасына үлкен әсерін тигізеді-экономикаға, экологияға, саяхатқа, олар өз ретінде туризмге әсерін тигізеді. Туристік аймақ келген туристерден табыс табады, ол жергілікті экономиканы көтереді. Егер де түскен табыстан жер бедерін, көркін сақтауға, қорғауға ақша бөлінсе, туризм аймақтың экологиясы үшін де пайдалы. Бірақ та кейде туризм жергілікті тұрғындардың қарсылығын туғызуы мүмкін, онда аймақта туризмді дамыту қиын болады. Бұндай жағдайда туризмді жоспарлау және қалыптастыру үшін жалпы қоғамды тарту керек, соның көмегі керек. Бұндай процестерге барлық топтардың (экономистер, экологтар және т.б.) қатысқаны жөн.

Туризмнің жетінші ерекшелігі – бұл туристік сұраныстың айрықшылығы, негізгі үш себебіне қарай біркелкі емес. Бірінші себебі-туристік өнімдіне сезінуге, не сақтауға мүмкін еместігі болып табылады. Туристік көрсетілетін қызметті келісім жасағанда көруге және оны тауарлар ретінде дәмін білуге мүмкін емес. Туристік фирманың менеджерінің жұмысындағы күрделілік-ол өздері көрсететін қызметтің сатып алушы үшін пайдалылығына сендіру. Екінші себебі-туристік қызметті пайдаланушылардың әртүрлілігі. Әр түрлі категориядағы туристер сапар мақсатымен, туристік қызметке қоятын талабымен, төлем

бағасымен бір-бірінен айырмашылықта болады. Туристердің әрбір түріне сәйкес туристік нарық түрі керек, сондықтан да туристік қызметтің өндірушілері демалушылардың белгілі бір, яғни табысты мол әкелетін түрлеріне бейімделуі жөн. Үшінші себебі-қоғамдық факторлардың мәнінің жоғарлығы – елдегі экономикалық жағдай, экология, әлеуметтік факторлар және басқалар.

Туризмнің сезіншісі ерекшелігі-басқару объектісі ретінде туристік қызметтердің кешенді түрде көрсетілуі. Шынын айтқанда, туристік қызмет дегеніміз- бұл саяхат кезіндегі және демалатын орындарындағы туристке ұсынылатын қызмет. Бұнда кейбір жеке туристік қызметтер бір-бірін толықтырып тұрады. Туризм менеджменті үшін ең маңыздысы- «толықтырушы» деген түсінік. Мысалы, турист демалысқа шыққанда егер де баратын жерінде түнейтін орын мен тамақтанатын жері болмаса, онда оның саяхатқа шығуы да мүмкін болмайды. Шаңғышы баратын қонақ үйінің қасында шаңғы тебуге мүмкіндік болмаса, бұл қонақ үйдегі орынға тапсырыс бермейді. Бұл туризм сферасындағы жеке қызметтердің өзара тығыз байланыстығын көрсетеді.

Туризмнің тоғызыншы ерекшелігі-оның мезгілдік болуы немесе туристік қызметтің мөлшерінің табиғи-климат жағдайына байланыстығы. Туризм менеджменті бұндай құбылыстарды міндетті түрде ескеруі қажет, өйткені сұраныстың күрт барлық туризм индустриясының жұмыс жағдайын нашарлатып жіберуі мүмкін. Сонымен, туризм сферасындағы басқарма өзінің табиғаты жағынан біртекті емес: ол кейде жеке және ұжымдық еңбектің өзара байланысының функциясының бірлігі ретінде де көрінуі мүмкін. Басқарма дегеніміз жетекші органның мақсатты түрдегі ықпалы: сервис қызметінде туристердің қажеттерін толық өтеу, жұмыстың сапасын көтеру және табыстың түсімін қамтамасыз ету.

Жоғарыда айтылған туристік саланың ерекшеліктері басқарудың объектісі ретінде, туристік бизнестің менеджменттері келесі мәселелерді жақсы түсінуі керектігін көрсетеді: бұл сала толығымен басқа салаларына ұқсамайды, сондықтан да басқарудың моделін басқа бір еңбек сферасынан туризм сферасына аудару мүмкін емес.

Қандай болмасын туристік бір мекемені басқарудың келесідей ерекше сипаттарын бөліп көрсетуіміз керек:

- туристік іс-әрекетті (шаруашылықты) жоспарланғанда ең алдымен туристердің мүдделерін, қажетін және тілектерін ойластыру керек.

- туристік қызметтің бірінші қажеттілік еместігі. Туристік өнім тіршілік үшін ең бірінші қажетті зат болған емес және жақын арада ондай болуы да мүмкін емес. Мұны былайша түсінуге болады: қазіргі әлемде сауықтыру және даму құралы ретінде туризмнің маңызы өте зор болғанымен, ол экономика, экология, саяхат конъюктурасына өте тәуелді;

- туристік салада маркетингтің маңызды өте едәуір жоғары. Оның себебі, туристік қызмет көрсетуші өз тауарларының үлгісін туристің көз

алдына келтіре алмайды, сондықтан да ол өзінің тауары (қызметі) туралы дәлел табуы керек. Бұны тек жақсы жүйеге қойылған маркетинг ғана орындай алады;

- туристік қызмет мәні жағынан өзінің ешбір аспектісінде қайталанбайды. Тіптен бір фирманың екі турының өзі бір маршрутпен өтетін қызметтерінің мәні жағынан бір –біріне ұқсамайды (сапар маршруты, көрсетілетін қызметі, көлік құралдары, барған еліндегі оқиғалар және т.б.).

- туристік фирманың құрылу ережелерін оның алдына қойған мақсаттары мен стратегиясы анықтайды. Туристік фирманың мақсаты-оның жақсы болашағы. Туристік мекемелер мақсаттарына байланысты үш класқа бөлінеді-экономикалық, фирмалық және әлеуметтік.

Экономикалық мақсаты табыстың ұзақ мерзімге жоғары деңгейде болып өсуін көздейді. Фирмалық мақсаттары фирманың атағын шығарып, имиджін жақсартады (жердің, аймақтың, елдің атағын шығарады). Әлеуметтік мақсаттары табыстары төмен халықтар үшін туристік өнімдерді өндіруді, дамытуды міндетіне алады.

Туризм маркетингі. Маркетинг-ұйым мақсаттары мен ресурстарының сыртқы орта мүмкіншіліктері мен қажеттіліктеріне байланысты процестер. Соңғы 40 жылдың ішінде маркетинг түсінігі үлкен өзгеріске ұшырады. Бірінші кезде ол өндіріс пен мекемелердің өніміне бағытталған болатын. мақсаты-кіріс, ал саудағы табысы-тауалар болды. Өнімінен тұтынушыларға бағытталған маркетингтің жаңа түсінігі 1960 жылдары Батысты пайда болған; мақсаты-баяғыдай кіріс, ал оған жету шеңбері кеңейіп, өнім, баға, тауарларды нарыққа шығарады. 1980 жылдарда Батыста стратегиялық маркетинг түсінігі пайда болған, сонан кейін эволюциялық маркетинг жалғасты. маркетингтің стратегиялық концепциясы дегеніміз кзқарасты азық-түлік немесе тұтынушыдан сыртқы әлемге аудару. Тұтынушыны жан-жақты біліп қана қою жеткіліксіз. Жетістікте жету үшін тұтынушыны белгілі бір ортада тексеру керек, онда бәсекеде, мемлекеттік реттеуде экономикалық, экологиялық, саяси, әлеуметтік және басқа да үлкен ортаның факторлары болуы шарт.

Маркетинг технологиясын, қағидаларын, концепцияларын туризмде 1971 жылы алғашқы қолданған танымал швейцарлық зерттеуші Х. Криппендорф болды. Бұл ғалымның туристік маркетингке берген түсінігі мынадай: «туристік маркетинг дегеніміз үнемі өзгерістер мен туристік мекеменің іс-әрекетінің координациясы, сондай-ақ туризм облысындағы жеке және мемлекеттік саясат .Бұндай өзгерістердің мақсаты белгілі бір топтардың қажеттерін өтеу және өтей отырып, соған сәйкес табыс түсіру»/1/.

Сонымен, маркетинг-бұл концепция, стратегия және мекеменің нарықтағы тактикалық тәртібі .маркетингтің мақсаты-нарықтағы талабын және қажеттілігін дер кезінде білу, қоғамның және қоршаған ортаның талабына сай нарықта өзінің стратегиялық тәртібін орнату.

Туристік маркетинг –бағдармасында бірінен кейін бірі келетін келесідей кезеңдер қарастырады:

- бірінші кезең:нарық зерттеулері мен талдауларыныңнегізіне қарай қысқа және ұзақ мерзімдік аспектілер белгіленеді,жекеменшіктік және бәсекелік туристік өнімдерге ұсыныс пен сұраныстар;

- екінші кезең;өзінің жеке ұсынысының ыңғайына сәйкес және туристік нарыққа шығу мүмкіндігіне қарай кешенді сауда саясатының мақсаты жетудің әрекеттері белгіленеді.Ол үшін:

а) ұсынылып отырған туристік өнімге тән кескінді өзі жасайды,оның басқалардан артықшылықтары дәлелденеді;

б) нарыққа дифференциация жүргізеді,рекреациялық қажетін өтеуге болатын;

тұтынушы жүргізеді, рекреациялық қажетін өтеуге болатын тұтынушы топтарын жинайды;

спорттық демалысқа бейімделген түристерді, ауруларын емдегісі келетін адамдар тобын және т, б.

в)ұсыныстар топтастырылады, соған сәйкес түристердің уақытша болу кезіндегі барлық қажетін өтеп, күш- қуатын қалпына келтіретін кешен, туристік тауарлар мен

Қызметтер түрі ұсынылады;

ғ) туристік өнімді таратудың пайдалы түрін тандайды; ұйымдастырылған

түристерге тікелей немесе тұрагенттер арқылы сатады;

- төртінші кезең: тандау жұмыстарын жүргізіп, аралас өткізу құралдарын пайдаланады-өнімді безендіру, бағалау, сатуға көмектесу, тарату жолдары, жарнама экскурсиялық қызмет көрсету т. б.

Нарық зерттеулері арқылы ақпарат жинайды. Оны талдануы нарықтың жағдайы туралы, оның келешек дамуы туралы қорытындылар жасайды.

Осылайша, бәсекелі ұсыныстарға талдау жасалынады. Оларды салыстырып қарағанда, бағасы және сапасы қай елде, қай жерде түристер үшін қолайлы соны анықтайды. Егер де талдау нақты көрсетілген ақша санына турист жанұясының бюджетінен саяхатқа деп бөлінген ақшаны алса, онда оның өзіне жоғарғы сапада қызмет көрсетілді деуге болады, яғни оны жетістік деп атаймыз.

15-тақырып. Халықаралық туризм – сыртқы экономикалық байланыстар формасы ретінде

Халықаралық туризм - бұл өте күрделі және сирек кездесетін құбылыс. Бәрімізге белгілі, мемлекеттің сыртқы экономикалық байланысы айырбастың әр түрлі форм;шары арқылы іске асады: аманат кассасындағы

ақша, шетелдік салымдар, халықтардың көшіп-қонуы, мәдениет төңірегіндегі айырбас, сауда қызмет көрсету және тағы басқалар.

Қандай бір ел болмасын оның ең күрделі экономикалық іс-өрекеті сыртқы экономикалық айырбас, жеке алғанда, нәтижесі валютамен түсетін сыртқы сауда. Халықаралық сауда секілді халықаралық туризм экономистерді ішкі туризмнен бұрын қызықтыра бастады. Олар, туристік қозғалыс төлем балансына тауар айырбасы секілді өсер етеді деген қорытын-дыға келді. Сондықтан да, халықаралық туризмді сыртқы экономикалық байланыстың бір түрі деп білген жөн, яғни ол сыртқы сауданың арнайы бір түрі болады. Халықаралық туризм халықаралық қатынастардың бір түрі ретінде шетел туристеріне кең көлемде мәдени және рухани қажеттіліктерін өтеуге бағытталған туристік қызметтер көрсетеді.

Халықаралық туризм сыртқы экономикалық байланыс-тың бір түрі болғанымен, бірқатар өзіндік ерекшеліктері де болады.

Халықаралық туризмде турист өзінің елінен шығып, блсқа бір шетелдік елге барады. Кеденнен өту үшін туристік құжаттарды толтырады (паспорт, виза жасау), валюта жөпе медициналық бақылаудан өтеді. Бұл халықаралық туризмнің ерекшелігі болып саналады және ішкі туризмнен ең басты айырмашылығы.

ДТҰ туристік құжаттарды толтыруды қысқартып, реттеуіне ерекше маңыз бере отырып, жаңадан ұсыныстар жасап, оны қабылдады:

- паспорт формальдылықтары: паспорт қызметін бір орталықтан босату; шетелдік паспорттарды жасаудың жұмыстарын реттеп, мерзімін қысқарту; ақша жинауды реттеу. паспорттың жарамдылық мерзімін 5 жылдан кем етпеу және саиар санын шектемеу; шетелдік паспорттың иесі оны өзіде сақтауы және конфискацияға тыйым салу; паспортты компьютер жүйесі арқылы тексеру үшін ИКАО стандартына бейімдеу;

- виза формальдылықтары: рұқсатсыз кіру үш айға дейін; визаның мерзімін 12 айға дейін ұзарту және бірнеше сапарларға рұқсат ету мен көліктің кез келген гүріп иайдалануға болатындығы; көрші мемлекетгердің визаны мойындауы; оге сирек жағдайда бақылау бекетгерінде кіруге рұқсат ету; туристердің азаматтығына қарамастан, бірдей консульдық жинақты бекіту;

- валюта формальдылықтары: кеден декларациясында көрсетілген валюта мөлшеріне рұқсат ету; қазіргі валюта айырбастау туралы туристерге толық мөлмет беру; кірудің бақылау-жіберу бекетгерінде толық мөлметтерді іліп қою; барған елінен кетерде қайтадан валюта айырбастау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету; алып келген валюталарын өз еркімен гана айырбастау; елден кетерде туристерге өз елінде сапарын жалғастыру үшін керекті мөлшерде ұлттық ақшаларына рұқсат ету;

- кедендік формальдылықтар: кірерде және шығарда туриетерге салық салу; туристік объектілерді жаңарту үшін кейбір салықтар мен ақша жинаудың түрін енгізу;

- медициналық формальдылықтар ' мен туристерге медициналық жәрдем көрсету: үлгілік туристік әкімшіліктің денсаулық сақтау органдарымен келісіп жұмыс істеуін кеңейту, керек жағдайда туристерге медицинаға байланысты толық мәліметтер беру; туристерге жәрдем көрсету және мемлекетпен медициналық қауіпсіздік туралы жан-жақты келісімдер жасау; туристерге жедел медициналық көмек көрсетуді ұйымдастыру; қатан түрде ауырып қалған жағдайда немесе қайтыс болғанда консулдық пен туыстарына хабарлау; жерлеу немесе алып кету үшін қажетті құжаттарын тез арада дайындау.

Бұндай ұсыныстар, туристік формальдылықтарды қысқартудың негізгі қағидалары Будапешт конвенциясынан алынып отыр және ол туризм туралы Гаага декларациясында да қолдау тапты.

Туристік формальдылықтар мемлекеттік шекараны кесіп өтумен байланысты халықаралық туризмнің ең басты ерекшеліктері болып саналынады. Неғұрлым мемлекеттің ақша жүйесінде айырмашылық және адамдардың қозғалу жолында кедергілер көп болса, соғұрлым халықаралық туризмнің ішкі туризмнен айырмашылығы басымырақ болады.

Әлемдік нарықта сыртқы сауда айырбасына тікелей кірмейтін тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді сатуға және сатып алуға болмайды. Бұл жерде тек тауарлар мен қызметтер ғана емес, сонымен қатар табиғи және өлеуметтік-экономикалық туристік-рекреациялық ресурстар да сатылады және сатылып алынады. Бірақ, дәстүрлі экспорттағыдай, бұл сату мен сатып алу территориядан айырылмайды. Басқа осындай ерекшелігі — тауар мен қызмет өндірісіне жұмсалған зат пен еңбек құралған жерінде іске асады. Бұл жерде тауарлардың тұтынушыға жылжуы емес, керісінше тұтынушының тауар-қызмет өндірілетін жерге келуі орындалады. Бұл капиталдың айырбас шеңбер уақытын қысқартады және халықаралық туризмді басқа экспорттық статъялардан пайдалы ерекшеленетін бірнеше шарттарды құрайды. Біріншіден, сатып алушы (турист) көліктік шығындарды өзіне алады. Екіншіден, шетел туристерінің келген уақытында сувенирлер мен тауарларды сатып алуын сыртқы сауда операцияларының пайдалы түрі ретінде қарастыруға болады. Көптеген елдердегі әр түрлі салалар осы ішкі экспортқа жұмыс жасайды. Мысалы, Жапонияда шөгел туристері елде шығарылатын радиотауарлар мен бейне-аппаратуралардың, фотоаппараттардың көп бөлігін сатып алады; Швейцарияда — сағаттарды; Францияда - парфюмерия заттарын; Италияда — аяқ киім мен тері заттарын; Ұлыбританияда — арақ (виски) және т. б.

Халықаралық туризмге сыртқы саудада қалыптасқан операциялар түрі тән: экспорт, импорт және реэкспорт. Халықаралық экономикалық қатынастың бір түрі ретінде халықаралық туризмнің өзіндік басты ерекшелігі туристік фирма немесе шетел туристерінің езі бола алатын барлық сыртқы сауда, келісім сияқты қызметтерді иемдену шетел турагенттіктері арқылы жүрсіді. Осыған байланысты халық-аралық

туризмде экспортты шетел қонақтарын қабылдау, ал импортты осы мемлекеттің туристерін шетелге жіберу ретінде түсінеді. Халықаралық туризмде реэкспортты түсінуде қиыншылықтар бар. Теория бойынша осы категорияға бұл мемлекеттің туристік ұйымынан үшінші мемлекетке сапар інегу үшін тур сатып алған барлық шетелдік туристер жатуы керек. Бірақ қазіргі кезде санақ жүйесінің жетілмегендігінен бұл категориялы туристерді қорсету өте қиын.

Халықаралық туризмнің тағы да бір ерекшелігі - елдің төлем балансына тигізетін осері. Сопдықтан да шетелдік туристердің қолуін "белсенді" туризм деп атайды. Оған қарсы, туристердің шетелге кетуі ұлттық ақша мөлшерінің азаюына осерін тигізеді. Бұндай туризмді "белсенді емес" дейді. Туристердің белсенді және белсенді емес болып болуы туристік іс-әрекеттің қаражат нәтижесімен байланысты, ол халықаралық туризмде ғана болады, ішкі туризмге тарамайды.

Кейбір жағдайларда шетелдік туризмнің дамуы елдің экономикалық және әлеуметтік дамуын жылдамдатуға да жіберілуі мүмкін.

Шаруашылық жүйесінде туризм секторы болінетінін қорсетеді, бұндайда басты ролді экономикасы жоғары дамыған елдер атқарады. Сыртқы сауданың басым бөлігі өнеркәсібі дамыған елдердің арасындағы тауар алмасуға келетінін білеміз. Халықаралық туристік алмасуда да нақ солай болады. Әлемдегі негізгі туристік сапарлардың көбісі өндірісі жоғары дамыған елдер арасында жүреді, өйткені оларда азаматтардың шетелге шығу пайызы жоғары (АҚШ, Франция, Ұлыбритания). Сондай-ақ солар және экономикасы орта деңгейде дамыған елдер (Греция, Португалия, Түркия) және дамушы елдер де (Тунис, Таиланд және т. б.) арасында жүреді және іске асырылады. Осыған байланысты Дүниежүзілік туристік ұйым қоспасы анықтаманы қабылдады: "туристерді жіткізуші елдер" және "туристерді қабылдаушы елдер".

Экономикалық жағынан белсенді туризм (туристерді қабылдау) туристік игіліктерді экспорттау, ал белсенді емес туризм (азаматтар шығу) - импорттау деп болады. Белсенді және белсенді емес туризмнің экономикалық әсерін есептеу қиын, өйткені шетел туристерінің жіргілікті өндірістің өнімдеріне сұранысы мен көлемі туралы хабарлар жоқ. Бұл сұранысты есепке алу мүмкін емес, оны тек болжауға болады. Статистикалық есептің қиындығы өнімдену қабылдаушы мемлекетте жүреді, ал өнімденген тауарлар тұрақты тұру мемлекетіне әкелінеді. Бұл тауарлар шекараны өткенде тізімге алынбайды. Бұл жерде белсенді туризмді "көрінбейтін экспорт", ал белсенді емес туризмді - "көрінбейтін импорт" деп болады. Шетел туризмін экономикалық дамуды тездететін, төлем балансын жылдамдататын және мемлекеттік қорын үлкейтудің қайнар көзі деп болады.

16-тақырып. Қазіргі туризмнің классификациясы

Туризмді әр түрлі белгілеріне қарай: мақсатына, саяхаттың мерзімі мен ұзақтығына, қозғалыс түріне, орналасу орнына, саяхатқа қатысушылардың құрамының сапасына және т. б. классификациялауға болады. Сапардың мақсаты, шарты, бағыты мен масштабы бойынша туризмді формаларға, кластарға және түрлерге бөлуге болады. Қоғамдық функциясы мен өндірістік технологиясы бойынша туризмнің үш негізгі формасы бар: емдік, спорттық-сауықтыру және танымдық формасы. Осылардың барлығы адамның физикалық және рухани күштерін қалпына келтіру қажетін қамтамасыз етеді.

Жұрт денсаулығын сақтау, еңбек қабілетін көтеру қандай да болсын мемлекеттің басты міндеттерінің бірі болып табылады, ал осындай міндетті орындауда туризмнің рөлі өте маңызды.

Емдік туризм дегеніміз жұмыстан бос уақытта күнделікті әдетті жерінен тыс жерде белсенді физикалық және психологиялық демалыс арқылы ағзаны қалпына келтіру мақсатында белгілі бір уақытқа өз еркімен саяхат жасау (В. Гаворецкий, 1997). Мұнда осыған байланысты пайда болатын құбылыстар мен қатынастар жөніндегі сөздер жетіспейтін сияқты. Мысалға,

В.А. Набедрик өзінің диссертациясында емдік туризмге мынадай анықтама береді: «... бұл саяхат жасау себебі қаралу, емделу және ағзаның реабилитациясы болған адамдардың саяхат жасау мен бір жерде болғанынан пайда болатын қатынастар мен құбылыстар жиынтығы».

Туризмнің бұл формасының ең басты түрткілері мынадай:

- туристің әбден болдырып кетуі; денсаулық күйінің белгілі бір жерде, белгілі маусымда дәрігер айтуы бойынша демалыс өткізуді қажет етуі;
- демалыстың белсенді сипаты, оның формалары туристің жеке-дара қабілетіне лайық болуы қажет.

Емдік туризмге курорттық туризмді жатқызуға болады. Туризмнің бұл түрінің басты ерекшелігі – курорттық орындардың тауларда, қыраттарда, теңіз бен көлдер жағалауларында шоғырлануы. Тағы бір ерекшелігі – курорттық туризмге көбінесе жасы келіп қалған адамдар қатысады, оның ішінде әйелдер саны басым. Емдік туризмнің тағы бір ерекшелігі – туризмнің басқа түрлеріне қарағанда (мысалы, рекреациялық, мәдени-танымдық) маусымға онша тәуелді болмауы және жергілікті сипатқа ие болуы. Мұның себебі – мемлекеттің немесе басқа бір қаржы көзінің қаржымен қолдауы [20]. Қазақстандағы ең атақты курорттар – Сарыағаш, Рахман бұлақтары, Мерке, Алмаарасан, Қапаларасан, Жаңақорған, Бурабай және т.б.

Туризм арқылы сауықтыру – шаршаған адамның хал-күйін қалпына келтіру әдістерінің бірі. Демалысты дұрыс ұйымдастыру, белсенді демалыс түрлерін (жаяу жорықтар, қайық, велосипед тебу сияқты) пайдалану адам

организмін жақсы шынықтырады, сыртқы орта әсерлеріне төзімді қылады. Сауықтыру-спорттық туризм адам ағзасының функцияларын қалпына келтіреді, еңбек қабілетін арттырады. Ол үшін серуен, жорық, экскурсиялар, көңіл көтеру шаралары, таза ауа, күнге күйю, шомылу сияқты шаралар қолданылады. Өсіп келе жатқан жастар үшін спорттық және сауықтыру түрлерінің маңызы зор, онсыз жұмыс істейтін адамдардың қоғамдық және еңбек іскерлігін көтеру де мүмкін емес.

Танымдық туризм туризмнің басты үш формасының бірі. Танымдық туризм туристердің тану қажеттіліктерін қанағаттандырады. Тану болмаса туризм құры жай бір жерден басқа жерге барып келу болар еді. Туризмнің танымдық формасы көптеген қоғамдық функцияларды орындайды, олардың ішіндегі ең бастысы – тәрбиелік, білім беру, мәдени, саймандық-техникалық функциялар.

Тәрбие функциясы адамның дамуын қалыптастырады және оны қоғамдық өмірге дайындайды. Білім беру функциясы айналадағы, туған жердегі болмысты білуге бағытталған. Мәдени функциясы адамды кең мағынада тәрбиелейді, белгілі мәдениетке тән ұғымдар мен бейнелерді тануға мүмкіндік береді. Саймандық-техникалық функция ел шаруашылығы жөніндегі білім береді.

Туристік саяхатта турист әртүрлі мәдени-тарихи орындарды көріп шығады, өз ой-өрісін кеңейтеді, барған жер географиясын, тарихын, мәдениетін, этнографиясын біле бастайды, жергілікті тұрғындармен қатынас жасайды. Осының бәріне сүйеніп, танымдық туризм туристік қозғалыста жетекші рөл ойнайды деп айтуға болады. Жоғарыда айтылған формалар одан әрі жіктеледі. Осындай жіктелу алуан түрлі белгілер мен критерийлерге сүйенеді. Туристік ағымның бағыты мен сипаты бойынша, сонымен қатар құқық статусы бойынша туризм екі үлкен класқа бөлінеді: ішкі (ұлттық) және халықаралық (шетелдік) туризм. Ішкі туризм – бұл азаматтардың өз елінің ішіндегі саяхаты. Халықаралық туризм – бұл азаматтардың өз елінен тысқары жердегі саяхаты, туристердің бір елден екінші елге немесе бірнеше елдерге жасайтын сапарлары. Шетелдік туризм – бұл шетелдік азаматтардың туристік мақсаттармен басқа елге келуі. Туризмнің осындай жіктелуі халықаралық туризмнің екі басқа түрімен – кіру және шығу туризмімен тығыз байланысты, бұлар туристік ағымның бағыты арқылы айырмашылықта болады. Туристің саяхат жасау мақсаты оның шыққан немесе баратын елін анықтайды. Егер турист өз елінен туристік мақсатпен шықса – мұндай туризмді шығу туризмі дейді, ал баратын елінде кіру туризмі деп аталады. Ұйымдастыру сипаты бойынша туризм:

а) ұйымдастырылған (жоспарлы); ә) әуесқой (өз жоспары бойынша);

б) ұйымдастырылмаған («жабайы») болып бөлінеді. Туризм жеке және топтық туризм болып бөлінеді. Жеке бір адамның немесе бір

жанұяның (бес адамға дейін) өздерінің жеке жоспары бойынша саяхатын жеке-дара туризм дейді, бір топ адамның саяхатын (6-7 адамнан бастап) топтық туризм деп атайды.

Экскурсиялық туризмнің түрлері.

Экскурсиялық туризм бөлінеді: табиғи көркем жерлермен танысу; мәдени тарихи көркем жерлермен танысу; шаруашылық көркем жерлермен танысу; этникалық туризм; Экологиялық туризм; діни туризм;

Экологиялық туризм (экотуризм) жақында ғана «жасыл» революция толқынында пайда болды және елдің тұрақты даму концепциясына байланысты ол батыста кең дами бастады. Арнайы әдебиетте экологиялық туризм табиғи ортасы жақсы сақталған аудандарға жергілікті жердің табиғи және мәдени-этнографиялық ерекшеліктері жөнінде түсінік алу мақсатында жасалатын саяхаттар деп анықталады, сонымен қатар экологиялық туризм

экожүйелердің біртұтастығын бұзбайды және табиғатты қорғау жергілікті тұрғындар үшін пайда әкелетіндей экономикалық шарттарды қалыптастыратын болады. Экотуризмді кейде бұқаралық туризмге қарама-қарсы мағынада қарастырады, сондықтан әдеттегі туризмге қарағанда оның негізгі белгілері

мынадай:

- экотуризмнің басты нысандары болатын қайталанбас табиғи кереметтерінің бар болуы;
- туризм индустриясының жоспарлы дамуының арқасында қолданғанмен, тозбайтындай табиғи және мәдени потенциалды территорияның болуы;
- басқаларға қарағанда төмен капиталды, материалды және энергосыйымдылығының болуы;
- экотуризмнің ең күрделі мақсаттарының бірі экологиялық білім беру және экологиялық ойлауды қалыптастыру;
- бүкіл мемлекеттер мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдау.

Қысқа уақыт мезгілінде табиғатта уикэнд жасаған кезінде демалудан бастап табиғи жаратылыс тақырыбында ғылыми зерттеулер жүргізуге дейін, экологиялық туристер әртүрлі міндеттерді орындайды. Соңғы жылдары экотуристер әртүрлі қиын емес таза ауадағы жұмыстарға қатысады. Олар құстар мен басқа жануарлар санын есептейді, сирек кездесетін өсімдіктерді бақылайды, басқа да осыған ұқсайтын жұмыс жасайды. Экотуристерді қайталанбайтын өсімдік қоғамдастықтары мен биоценоздар, мысалы экваторлық ормандар, жазғы тундра немесе көктемдегі шөл, өлі табиғат нысандары (үңгірлер, каньондар, таулар және т.б.), кейбір антропогендік ландшафттар қызықтырады.

Экологиялық туризмнің диверсификациясымен бірге оның туризмнің басқа туризм түрлерімен жанасуы байқалуда. Мысалы, іскерлік сапарлар кезінде қатысушылары ұлттық немесе табиғи-этнографиялық саябақтарға

барады, жағажайда шомылып демалады немесе құры жай таза ауада серуендеп қыдырады. Сөйтіп, экотуризм шекараларын табу өте қиын. Альтернативалық туризм сияқты емес, экотуризм маркетинг зерттеулерін қажет етеді. Экотуризм шеңберіндегі рекреациялық шаралардың мысалы – «bird watching», яғни құстарды олардың табиғи ортасында бақылау; «фото-сафари» (жануарларды суретке түсіру).

Бүгінгі таңда экотуризм дамыған елдермен бірге дамушы елдерде де сәнге айнала бастады. Экотуризмді белсене насихаттайтын елдерге Колумбияны, Соломон аралдарын, Малайзияны, Уганданы жатқызуға болады.

Діни туризм бүгінгі күні айтарлықтай ауқымды көлемге жетіп отыр. Оған мінажат ету сапарлары, дін мен діни мәдениет тарихын білу мақсатындағы саяхаттар, діни қызметшілердің саяхаттары жатады. Олардың ішінде ең алдымен мінажат ету сапарларын атау керек. Бұл қасиетті діни орталықтарына бару болып табылады. Ең ірі үш монотеистік дін мінажат етушілері үшін қасиетті жер – Иерусалим. Еврейлер мұнда Інжіл жерлерін, жылау қабырғасын, Ғибадатханалық тауын көру үшін келеді. Христиандар

Иеруалимді Исаның жердегі баспанасы ретінде мойындайды және Құдай Бейітіне тізе бұгу үшін келеді. Мұсылмандардың осындағы қасиетті орындары – Омар, аль-Акса мешіттері және т. б. Алайда мұсылмандардың ең басты қасиетті «хадж» (қажылық) орталығы – Мұхаммед пайғамбар туған Сауд Арабиясындағы Мекке қаласы. Құдайға табынушы католиктер Рим папасына Ватиканға барады. Туристік діни маршруттарды анықтайтын әр елде өзінің ұлттық діни орталықтары бар. Мәдени туризмі. Мәдениет пен туризм бір-бірімен өте тығыз байланысты. Туризм мәдениет объектілерін қорғайды, байытады және насихаттайды, мәдениет болса туризм дамуына өз септігін тигізеді. Мәдени туризм – бұл ойдағыдай мәдени құндылықтарына ие орындарын: мәдениет, тарих пен сәулет өнері ескерткіштерін; археологиялық ескерткіштер мен

қазбаларды; атақты тұлғалармен байланысты орындарды; мұражайларды, көрмелерді және т. б. көріп шығу. Мәдени туризмі ең жақсы дамыған елдер – еуропалық мемлекеттер. Басқа елдер арасынан Израиль, Үндістан, Қытай, Мексика, Жапония сияқты елдерді бөліп атауға болады.

Мамандандырылған туризмнің түрлері.

Арнайы туризмнің түрлері: іскерлік туризм, конгресстік, оқу мақсатты, қоғамдық, аңшылық, хобби туризмі, фестивальдық, шоппинг туризмі.

Іскерлік туризм – бұл қызмет бабымен іссапар орнында табыс табу мақсатында емес сапарға шығу, яғни съезге, ғылыми конгреске, конференцияға, симпозиумға, өндірістік семинарға және көрмелерге қатысу. Бұған барған елде лауазымды орны бар тұлғалар кірмейді. О.А.Смирнованың (2006) іскерлік туризмнің анықтамасы мынадай: «Негізгі

мақсаты өздерінің күнделікті қоныстауы мен жұмыс орнынан өзге жерлерде өтетін іскерлік

кездесулерде қатысу болып табылатын жұмыс уақытындағы орнын ауыстыру кезінде пайда болатын қатынастар мен құбылыстардың жиынтығы». Іскерлік туризм – бұл туризмнің ең болашағы зор саласы. Іскерлік туризм өзінің ағымдарын қалыптастырады. Олардың негізгі бөлігі Еуропа, Солтүстік Америка мен Оңтүстік-Шығыс Азияға келеді. Іскерлік туристерді қабылдайтын Еуропа мемлекеттердің алдыңғы қатарында Германия, Ұлыбритания, Франция, Нидерланды, Италия, Испания, Швеция, Швейцария орналасады. Еуропа Одағының астанасы болып есептелетін Брюссель (Бельгия) ерекше орын алады. Іскерлік туризм нарығының ең қарқынды дамып келе жатқан сегменті – конгрестік туризм. Конгресс дегеніміз бірнеше жылда бір рет бірнеше мың адамға шейін жиналатын пленарлық отырыс түріндегі жиналыс. Әдеттегідей осындай форумдарда жаһандық, әлемдік маңызы бар мәселелер қарастырылады.

Туроператор мен турагенттің қызметі

Туристік мекемелер «туроператорлар» және «турагенттер» болып жіктеледі. Туроператор дегеніміз – өзінің және басқа мекемелердің қызметтерін біріктіріп өзінің жаңа туристік өнім жасайтын туристік мекеме. Туроператор өз атынан клиентке кешенді тур ұсынады. Осындай жаңа өнімді паушалды (кешенді) тур деп атайды. Паушалды тур – бұл бірнеше қызметтерден тұратын пакет. Сонымен қатар паушалды турға туроператор әртүрлі мекемелер шығарған қосымша қызметтерді де кіргізеді. Мұндай өнімге кеңес беру мен сату бойынша делдалдың қызметі де кіреді. Туроператорлардың және туристік қызметтердің дербес өндірушілерінің өнімдері турагенттер (туристік делдалдар) арқылы таратылады. Турагенттіктің туроператордан айырмашылығы мынадай: турагенттік туроператорлардың бағдарламалық пакеттерін бөлшектеп сатуында және туристік кәсіпорындардың (қонақ үйлерінің, әуе компанияларының және т. б.) қызметтерін сатуында делдал болып қызмет көрсетеді. Туристік өнімді сатумен бірге турагенттіктің (әдетте бұл саяхат бюросы) тағы бір маңызды функциясы – клиентке ақпарат жеткізу, турды ұйымдастыру бойынша кеңес беру және т.с.с. Әдетте саяхат бюросы тұтынушы (турист) мен туристік қызмет өндіруші кәсіпорын арасындағы байланыс орнататын

мекеме рөлін ойнайды. Теорияда туроператор мен турбюро (турагент) арасындағы айырмашылықтары ап-анық болып көрінсе, тәжірибеде туристік кәсіпорындарының осы екі формасы араласып кетеді де біртұтас болып көрінеді. Саяхаттар бюросы қызметтерді сатумен бірге өз қызмет пакеттерін ұсынады. Ірі туроператорлардың өзінің тарату желісі, яғни саяхат бюросы болады.

Туристік өнім туралы түсінік.

Туризм индустриясы туристік өнім өндірушісі болып табылады, туризм индустриясы арқылы халықтың туристік сұранысы қанағаттандырылады.

Ал сұраныс болса адамдардың рекреациялық қажеттіліктері әсерінен туындайды.

Қандай бір фирма болмасын, оның нарықтағы табысы шығаратын өнімдерінің тартымдылығына байланысты. Бағасы да, нарықтағы өтімділігі және жылдам таралуы да соған байланысты.

Туристік өнімнің туристік пакеттен айырмашылығы – туристік пакет туристік өнімнің бір бөлігі, және міндетті бөлігі. Туристік өнімге бірдей талаптар қойылады, себебі бір жерде сатып алынған тур екінші жерде тұтынылады. Бұл жағдайда туроператор, турагент пен туристің талаптары мен жұмысы толығымен үйлесуі қажет, тек сонда ғана өзара келісілген міндеттер толығымен орындалады. Осындай келісілу келісім-шарт негізінде туристік жолдама немесе ваучер түрінде іске асырылады. Оларды туроператор толтырады, туристік жолдама немесе ваучер барлық фирма мен клиент үшін міндетті қызметтердің кепілі болатын құжаттар. __ Туристік өнім элементтері бойынша турист шығынының құрылымы мынадай:

- тур – 50%;
- қосымша туристік-экскурсиялық қызметтер – 30%;
- туристік тауарлар – 20%.

Қосымша туристік-экскурсиялық қызметтер дегеніміз – бұл жолдамада көрсетілмеген, бірақ, туристерге қажет болса, солардың тілегі бойынша көрсетілетін қызметтер. Бұл қызметтер жолдаманың негізгі бағасына кірмейді. Оған резервтік орындар, валюта айырбастау, туристік қызмет көрсету, жалдау, телефон, қоғамдық көлік, пошта, тауарлар сақтау орны және т. б. жатады. Қосымша қызметтерді туристер өз ақшасына бөлек сатып алады.

Туристік тауар дегеніміз туристік өнімнің арнайы бөлігі, оған туристік карталар және қаланың сұлбасы, сувенирлер, буклеттер, сондай-ақ туристің тұрғылықты елдегі дефицит немесе қымбат болатын тауарлар және т. б. жатады.

Туристік индустрияда өндірілетін туристік өнім екі әдіспен:

- барлық өндірістің шығынының толық есебінің әдісі;
- туристердің барлық шығынының, яғни туризмнен түскен табыс есебінің әдісі – бағалануы мүмкін.

Туристік қызметтер мен тауарларды үш топқа:

– көлік қызметі; туристердің туристік аудандарда болуына байланысты қызметтер мен тауарлар (рекреациялық ресурстар, орналастыру, тамақтандыру және т.б. қызметтер);

– бір рет көрсетілетін қызмет пен тауарлар (көңіл көтеру, спорт қызметтері, сувенирлер және т. б.) топтарына біріктіруге болады.

Әрбір туристік қызметтер мен тауарлар тобы тағы да бірнеше түрлерге жіктеледі. Мысалы, көлік қызметтері көліктің түріне және комфорттылығына қарай топтастырылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Вуколов В.Н. История и теория международного туризма. – Алматы, 2002.-221 с.
2. Долженко Г.П. История туризма в дореволюционной России и СССР. – Ростов-на-Дону, 1988.
3. Ердаuletов С.Р. История туризма. Развитие и научное изучения. – Алматы, 2003. – 215 с.
4. Накатков Ю.С. История туризма Казахстана. – Алматы, 2001. – 196 с.
5. Шаповал Г.Ф. История туризма. – Минск, 1999. – 303 с.
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. М., СПб., 1999. 192 с.
Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Уч.пособие. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 304 с.
7. Дворниченко В.В. Развитие туризма в СССР (1917-1983 гг.). – М., 1985.
8. Ердаuletов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алматы, 2000. – 336 с.
9. Усыскин Г.С. Очерки истории российского туризма. СПб., 2000. – 224 с.
10. Соколова М.В. История туризма. – М, 2002. – 352 с.

Демеуова Б.М.

Туризмология негіздері

Оқу-әдістемелік құрал

Пішімі 60x84, 1/16.
Тығыздығы 80 г/м2.
Көлемі 2.96